

HOLOCAUS

Pedagogické materiály a učebnice zaměřené na holocaust a rasismus

Téma: Holocaust. Informační materiál pro učitele k výuce na základních a středních školách, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, Praha 2000

Příručka určená učitelům obsahuje stručné dějiny holocaustu Židů a Romů v Evropě i v českých zemích. Kniha je doplněna úvod o dějinách rasismu a antisemitismu a závěrečnou kapitolu o významu holocaustu v současnosti, včetně tzv. "osvětivé lži" - popírání holocaustu.

Židé - dějiny a kultura, Židovské muzeum v Praze, Praha 1997

Knížka obsahující základní informace o zvycích, kultuře a dějinách Židů. Kapitulu o antisemitismu připravil Leo Pavlát, kapitola *Persekuce a vyhlazení Židů za 2. světové války* pochází z pera Miroslava Kárného a Anity Frankové.

Marie Bezchlebová, Anita Franková, Eva Štichová: *Cesta - cíl neznámý. Čítanka*, Praha 1992
Čítanka složená ze vzpomínek a básní terezínských vězňů.

Tatjana Šišková (ed.): *Výchova k toleranci a proti rasismu*, Portál, Praha 1998

Obsahuje texty o menšinách, rasismu a antisemitismu, modelové hodiny pro žáky a studenty.

Magda Kurdíková, Libor Kyncl a kol.: *CD ROM. Čítanka o holocaustu Židů za druhé světové války*, Hustopeče 2002

Obsahuje především ukázky z beletrie, poezie a vzpomínek týkajících se holocaustu.

Veřejné pálení "neněmeckých" knih v roce 1933

V noci 10. května 1933 došlo ve většině univerzitních měst po celém Německu k největšímu veřejnému pálení knih, jejichž autory vinili nacisté z šíření "*protiněmeckého ducha*". V plamenech se ocitla díla Einsteina, Freuda, Manna, Remarqu, Feuchtwangera, Brechta a dalších intelektuálů, vědců a osobností ze světa kultury, z nichž mnozí byli židovského původu. Pálení děl evropské vzdělanosti přihlížely kromě univerzitních studentů, kteří spolu s nacistickými funkcionáři akci iniciovali, také tisícové davy nadšenců. K nejmasovějším událostem došlo v Berlíně, kde se na proslov nacistického ministra propagandy Josepha Goebbelse shromáždilo 40 tisíc lidí. Berlínské události přenášel v přímém přenosu také rozhlas. "*Židovský intelektualismus je mrtvý*," hlásal Goebbels a vyzýval studenty, aby "*zlikvidovali pozůstatky minulosti*."

Od svého nástupu do funkce v roce 1933 prosazoval Goebbels "*očistění*" německé kultury od "*cizorodých*" prvků. Židovské kulturní organizace i jednotlivci byli označeni za politicky a

umělecky nepřípustné. V nacistickém hnutí se postupně angažovalo čím dál více německých univerzitních studentů. Začátkem dubna 1933 vyhlásila Hlavní kancelář asociace německých studentů celonárodní *"kampaň proti neněmeckému duchu v kultuře"* namířenou zejména proti židovským autorům. Spálení asi 25 tisíc svazků knih, ke kterému došlo o měsíc později, se stalo předzvěstí následujícího období tvrdé cenzury a státní kontroly kultury. V noci 10. května se ve čtyřiatřiceti univerzitních městech rozhořely pochodně, s nimiž nacističtí studenti manifestovali za *"čistou árijskou kulturu zbavenou cizorodých prvků"*. Za nadšeného zpěvu nacionalistických písní vyhazovali nežádoucí literaturu do ohnišť. Na některých místech Německa se pálení knih konalo vzhledem k dešti o několik dní později. Jinde došlo k pálení knih až 21. června, v den letního slunovratu.

Mezi pálenými díly se ocitly také svazky židovského básníka 19. století Heinricha Heineho, jehož proroctví z roku 1822 se právě začalo naplňovat: *"Tam, kde se pálí knihy, dojde nakonec také na pálení lidí."*

Odkazy:

- On-line výstava [Rozněcování ohňů nenávisli](http://www.ushmm.org/museum/exhibit/online/bookburning/index.php) (Fighting the Fires of Hate) - anglicky
- <http://www.ushmm.org/museum/exhibit/online/bookburning/index.php>

Norimberské zákony

V polovině září 1935 přijal německý Říšský sněm (Reichstag) dva ústavní zákony, které se staly základnou pro pozdější *"legální"* vyloučení Židů z německé společnosti a připravily půdu oficiálnímu provádění protizidovské politiky. Byly vyhlášeny 15. září na zvláštním zasedání Říšského sněmu svolaném do Norimberku u příležitosti každoročního sjezdu nacistické strany.

První z těchto zákonů, Zákon o říšském občanství, stanovil, že občanem Říše může být pouze Němec nebo člověk s *"příbuznou krví"*. V okamžiku zavedení tohoto zákona ztratili němečtí Židé svá politická práva a stali se Staatsangehörige (státními příslušníky), zatímco *"árijští"* Němci byli označeni jako Reichsbürger (říšští občané). Zákon o říšském občanství byl do roku 1943 postupně doplněn o celkem třináct prováděcích nařízení systematicky zbavujících Židy veškerých občanských práv. Už o dva měsíce později, 14. listopadu 1935, bylo vydáno první z těchto prováděcích nařízení, které stanovilo, kdo je považován za Žida nebo míšence.

Druhý zákon, Zákon na ochranu německé krve a německé cti, zakazoval uzavírat sňatky mezi Židy a Němci a zapovídal také jejich mimomanželský styk. Židovským domácnostem bylo zakázáno zaměstnávat německé služebné ve věku do pětácti let či vztyčovat německou vlajku.

S vyhlášením norimberských zákonů přestaly také platit výjimky (udělované veteránům z první světové války a státním úředníkům, kteří zastávali své posty už před rokem 1914) z dřívějších protizidovských zákonů. Tyto nové rasistické zákony plnily nejen symbolickou funkci zdůraznění nutnosti vyloučení Židů ze společnosti, ale především legitimizovaly vlnu antisemitských bouří a zatýkání Židů, ke kterým docházelo během uplynulých několika měsíců, a ukončily období politické nestability vyvolané těmito bouřemi.

Sílící vlna protizidovského teroru podníceného Goebbelsovou propagandou, vyvrcholila v létě roku 1935. Hitler prohlásil, že s těmito *"individuálními akcemi"* nesouhlasí. To také dalo přímou záminku pro přijetí antisemitské legislativy. Jednoznačně definovat postavení Židů v Německu a legitimizovat tak nacistické řádění se v této chvíli stalo pro nacisty nutností. Regionální vládní úředníci a gestapo se opakovaně dotazovali po oficiálních platných normách a jednoznačném politickém stanovisku vůči Židům. Docházelo k roztržkám mezi stranickými aktivisty a státním aparátem, vyvolaným rovněž chybějící jasnou politikou. Také veřejnost žádala jednoznačnou a veřejnou definici oficiálního postoje k židovské otázce.

Debata předcházející přijetí zákonů se točila okolo třech hlavních bodů: 1) zbavení Židů občanských práv, 2) Rassenschande (zneuctění rasy), tedy otázky smíšených manželství a pohlavního styku mezi *"áriji"* a Židy, a 3) bojkotu židovských firem.

Už od počátku roku 1935 prohlašovalo mnoho předních nacistických funkcionářů (např. Wilhelm Frick, říšský ministr vnitra), že stát míní zbavit německé Židy občanství. Hjalmar Schacht, ministr financí, zase naznačoval, že byly připraveny různé protizidovské vyhlášky a opatření za účelem koordinace všech vládních antisemitských plánů. Také Gerhard Wagner, předseda Říšské asociace lékařů, vystoupil s plánem přijetí zákona na ochranu německé krve.

Vzhledem k tomu, že ani nacisté neměli (a ani nemohli mít) k dispozici žádný spolehlivý vědecký prostředek pro zjišťování *"rasy"*, byla pro určení židovského původu podle norimberských zákonů rozhodující příslušnost prarodičů k židovské náboženské obci. Za plného Žida byl považován každý, kdo pocházel alespoň ze tří židovských prarodičů. Velmi komplikovaná byla pak kategorizace tzv. *"míšenců"*. Za *"míšence prvního stupně"* či *"položidy"* byli považováni ti, kdo měli dva židovské prarodiče a k datu vydání norimberských zákonů nebyli členy židovské náboženské obce, ani nežili v manželství se Židem (v opačném případě byli považováni za plné Židy). *"Míšenci prvního stupně"* měli sice obdobná práva jako plnoprávní němečtí občané, ale vztahovala se na ně některá omezení, např. směli uzavřít manželství pouze s *"míšencem prvního stupně"*. Pro uzavření sňatku s Němcem nebo s *"míšencem druhého stupně"* potřebovali zvláštní výjimku. Za *"míšence druhého stupně"* platili všichni, kteří měli jednoho židovského prarodiče. Vztahovala se na ně sice také některá omezení ve výběru povolání, ale obecně platilo, že cílem byla jejich integrace do německé společnosti. Proto byli také např. odváděni do Wehrmachtu, německé armády. Další komplikovaná nařízení se pak zabývala otázkou, do které z předchozích kategorií spadají děti narozené ze smíšených manželství nebo z manželství mezi *"míšenci"*.

Tyto komplikované procedury se netýkaly pouze Židů, ale též nemalé části nežidovské společnosti. V řadě státních povolání byli zájemci nuceni dokazovat svůj *"árijský"* původ. Tímto způsobem byly do dokazování *"židovského"* nebo *"árijského"* původu zapojeny i církve, které spravovaly příslušné matriky. Principy kategorizace Židů a *"míšenců"* podle norimberských zákonů byly pak přejímány i v dalších zemích, které byly Německem okupovány, či německými satelity. V *"Protektorátu Čechy a Morava"* byly tyto principy poprvé použity v Nařízení říšského protektora o židovském majetku z 21. června 1939.

Nařízení Říšského protektora v Čechách a na Moravě o židovském majetku ze dne 21. června 1939

Podle výnosu Vůdce a říšského protektora o Protektorátu Čechy a Morava ze dne 16. března 1939, čl. 5, se nařizuje:

§ 1

(1) Židům, židovským podnikům a židovským osobním sdružením jest dovoleno nakládati nemovitostmi, právy na nemovitostech, hospodářskými závody a podíly na nich, cennými papíry všeho druhu, jakož i propachtovati pozemky a hospodářské závody a převáděti pachtovní práva tohoto druhu jen se zvláštním písemným schválením. Totéž platí pro závazek k nakládání jmenovanými předměty.

(2) Schvaluje-li se závazek, platí schválení též pro příslušné plnění.

(3) Právní úkony odporující předpisům odstavce 1. a 2. nebo sloužící k obejití těchto předpisů nemají právní účinnosti.

§ 2

(1) Schválení podle § 1 udílí říšský protektor v Čechách a na Moravě, který případně svoji příslušnost zcela nebo částečně přenesl na jiné úřady.

(2) Uděluje-li schválení jiný úřad než říšský protektor v Čechách a na Moravě, jest do rozhodnutí stížnost k říšskému protektoru v Čechách a na Moravě přípustná do dvou týdnů po doručení. Stížnost jest podati u úřadu, který rozhodnutí vydal. Říšský protektor v Čechách a na Moravě může naříditi, aby za určitých předpokladů právo stížnosti odpadlo.

§ 3

Židé, židovské podniky a židovské osobní sdružení jsou povinni do 31. července 1939 u příslušného oberlandrata přihlásiti zemědělské neb lesní pozemky, které jsou v jejich vlastnictví nebo spoluvlastnictví nebo jimi pachtované.

§ 4

(1) Židům, židovským podnikům a židovským osobním sdružením jest zakázáno nabývání nemovitostí a práv na nemovitostech, podílů na hospodářských podnicích a cenných papírů, jakož i přejímání a znovu zřizování hospodářských závodů a najímání nemovitostí.

(2) Předpis § 1 odst. 3 platí obdobně.

§ 5

(1) Židé, židovské podniky a židovská osobní sdružení jsou povinni přihlásiti předměty ze zlata, platiny a stříbra, jakož i drahokamy a perly nacházející se v jejich vlastnictví nebo spoluvlastnictví do 31. července 1939 u Národní banky nebo jí ustanovených míst.

(2) Nabývati, zciziti a zastaviti předměty uvedené v odst. 1 jest jim zakázáno.

(3) Totéž platí pro jiné drahocenné a umělecké předměty, pokud cena jednotlivého předmětu nebo sbírky předmětů převyšuje částku K 10.000.-.

§ 6

Za žida se považuje:

- a. kdo pochází od nejméně tří podle rasy úplně židovských prarodičů. Za úplně židovského se považuje prarodič bez dalších předpokladů, jestliže přísluší nebo příslušel k židovské náboženské společnosti;
- b. za žida se též považuje míšenec, pocházející od dvou úplně židovských prarodičů,
 - o aa) který dne 15. 9. 1935 náležel k židovské náboženské společnosti neb po tomto dni do ní jest přijat,
 - o bb) který dne 15. 9. 1935 byl v manželství se židem nebo s ním po tomto dni v manželství vstoupí,
 - o cc) který pochází z manželství se židem (lit. a) uzavřeného po 15. 9. 1935,
 - o dd) který pochází z nemanželského styku se židem (lit. a) a byl narozen jako nemanželský po 31. 7. 1936.

§ 7

(1) Podnik se považuje za židovský, je-li jeho majitel žid (§ 6).

(2) Podnik veřejné obchodní společnosti nebo komanditní společnosti se považuje za židovský, jsou-li jeden neb několik osobně ručících společníků židů.

(3) Podnik právnické osoby se považuje za židovský:

- a. jsou-li jedna nebo několik osob, povolaných k zastupování podle zákona nebo jeden nebo několik členů správní rady nebo dozorčí rady židé;
- b. jsou-li rozhodujícím způsobem podle kapitálu nebo hlasovacího práva zúčastněni židé. Rozhodující účast podle kapitálu je dána, náleží-li více než čtvrtina kapitálu židům; rozhodující účast podle hlasovacího práva je dána, dosahují-li hlasy židů poloviny celkového počtu hlasů.

(4) Předpisy odstavce 3 platí obdobně pro společnosti podle horního práva, které nemají způsobilosti k právům.

(5) Nebyl-li 15. března 1939 členem představenstva nebo správní nebo dozorčí rady akciové společnosti nebo komanditní společnosti na akcie žádný žid, předpokládá se, že židé nemají rozhodující účast podle kapitálu nebo hlasovacího práva (odst. 3b). Opačná domněnka platí, byli-li označeného dne členy představenstva nebo správní rady nebo dozorčí rady jeden nebo několik židů.

(6) Podnik se považuje za židovský i tehdy, je-li skutečně pod rozhodným vlivem židů.

(7) Odbočka židovského podniku se považuje za podnik židovský.

(8) Odbočka nežidovského podniku se považuje za podnik židovský, je-li vedoucí nebo jeden z několika vedoucích odbočky žid.

§ 8

Pro židovská osobní sdružení platí obdobně předpisy § 7.

§ 9

(1) Říšský protektor v Čechách a na Moravě může ve vhodných případech ustanoviti správce, kteří podléhají jeho doзору a příkazu. Taktéž může říšský protektor v Čechách a na Moravě odvolati důvěrníky a vnučené správce dosazené podle předpisů protektorátních.

(2) Pokud běží o majetek ve smyslu § 1 tohoto nařízení, přísluší právo dosazovati správce výlučně říšskému protektoru v Čechách a na Moravě.

(3) Říšský protektor v Čechách a na Moravě stanoví práva a povinnosti správců.

(4) Pokud říšský protektor v Čechách a na Moravě svého práva podle odstavců 1 a 3 použije, neplatí předpisy o důvěrnících a vnučených správcích, platné v Protektorátu.

§ 10

(1) Kdo jedná proti tomuto nařízení nebo proti ustanovením vydaným k jeho provedení, bude potrestán vězením a peněžitou pokutou nebo jedním z těchto trestů. Taktéž bude potrestán, kdo obejde ustanovení tohoto nařízení nebo ustanovení vydaná k jeho provedení.

(2) Pokus je trestný.

(3) Stíhání též podle jiných trestních ustanovení zůstává nedotčeno.

(4) Vedle trestů může býti uznáno na zbavení majetku, pokud byl předmětem trestného činu. Nelze-li stíhati určitou osobu, může býti uznáno na zabavení majetku i samostatně.

(5) Jest použití obecných předpisů říšskoněmeckého trestního práva.

(6) Vyšetřovati a souditi tyto trestné činy náleží soudům německým příslušným podle všeobecného říšského práva.

(7) Ostatně jest použití ustanovení platných pro německé soudy v Protektorátu, pokud není ustanoveno jinak.

§ 11

(1) Říšský protektor v Čechách a na Moravě může vydati ustanovení prováděcího a doplňovacího obsahu.

(2) Nařízení šéfa civilní správy v Brně týkající se nedovolených zásahů do hospodářství v zemi moravské ze dne 20. března 1939 a týkající se zákazu zcizení židovského reálného majetku v zemi moravské ze dne 22. března 1939, jakož i nařízení šéfa civilní správy v Praze o opatřeních týkajících se židovského majetku všeho druhu ze dne 29. března 1939 ruší se dnem účinnosti tohoto nařízení.

§ 12

(1) Toto nařízení nabývá účinnosti dnem 22. června 1939.

(2) Předpisy § 1, 2 a 4 mají zpětnou účinnost od 15. března 1939 s tím, že v mezidobí uzavřené obchody vyžadující schválení nejsou právně účinné, dokud se dodatečně neschválí.

(3) Výjimečná schválení udělená šéfem civilní správy v Praze a v Brně podle nařízení ze dne 20., 22. a 29. března 1939 pokládají se za schválení ve smyslu tohoto nařízení. Osoby oberlandraty jako správci již dosazené, považují se se zpětnou platností za správce ve smyslu tohoto nařízení.

Praha, dne 21. června 1939.

Říšský protektor v Čechách a na Moravě Svobodný pán von Neurath

Věstník říšského protektora, č. 6/1939, s. 45.

Odkazy:

- [O norimberských zákonech na Shoa.de](http://www.shoa.de). Německy.
- <http://www.shoa.de/umzug.html>

Literatura:

- L. Gruchmann: *"Blutschutzgesetz" und Justiz: Zur Entstehung und Auswirkung des Nürnberges Gesetzes vom 15 September 1935.*, in: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 31, 1983, pp. 418-442.
- O. D. Kulka: *Die Nürnberger Rassengesetze und die deutsche Bevölkerung um Lichte geheimer NS-Lage und Stimmungsberichte*, in: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 32, 1984, pp. 582-624.
- A. Margalio: *The Reaction of the Jewish Public in Germany to the Nuremberg Laws*, in: Yad Vashem Studies 12, 1977, pp. 193-229.
- K. A. Schleunes: *The Twisted Road to Auschwitz: Nazi Policy toward German Jews, 1933-1939*, University of Illinois, Chicago 1970.
- Cornelia Essner: *Die "Nürnberger Gesetze" oder die Verwaltung des Rassenwahns 1933 - 1945*, Paderborn/München/Wien 2002.

Vypovězení polských Židů z Německa

podzim 1938

Již od 19. století přicházeli do Německa Židé z východní Evropy, především z území Ruska a Polska, odkud je vyháněly protižidovské zákony, pogromy a bída. V roce 1938 v Německu žilo zhruba 50 tisíc Židů s polským státním občanstvím. Nezřídka zde byli usazeni již po několik generací, mnozí se v Německu narodili a cítili se zde doma.

Po připojení Rakouska k Německu v březnu 1938 se polská vláda obávala možného útěku zhruba 20 tisíc rakouských Židů s polským občanstvím zpět do Polska a zastavila platnost pasů polských občanů zdržujících se déle než pět let v zahraničí. Tento zákon sice vstoupil v platnost již 31. března 1938, ale teprve po mnichovské dohodě bylo vydáno nařízení, které

předpokládalo prověření pasů všech Poláků žijících v zahraničí. Po 31. říjnu 1938 měly k vstupu na polské území opravňovat pouze ty polské pasy vydané v zahraničí, které byly opatřeny zvláštní poznámkou polských konzulátů. Tak měla většina z 50 tisíc polských Židů usazených v Německu ze dne na den de facto ztratit státní občanství.

Po ztroskotání německo-polských rozhovorů předalo německé ministerstvo zahraničí celou záležitost gestapu, jež začalo 27. října 1938 polské Židy násilně vyvážet na polské hranice. Na některých místech byli odvázeni pouze muži, neboť nacisté předpokládali, že se k nim ženy a děti stejně připojí, někdy byly transportovány také ženy a děti. Mezi zadrženými byli také staří lidé, z nichž někteří zemřeli již během deportace, a docházelo také k sebevraždám. Zadržení Židé byli hrozbami a násilím nuceni k ilegálnímu přechodu do Polska. Celkem bylo takto z Německa vypovězeno zhruba 17 tisíc lidí. Polské orgány je však odmítaly přijmout, a tak musela většina z nich dlouhé týdny přežívat v zemi nikoho, případně v polském pohraničí. Většina byla vyhnána do okolí polských měst Zbaszyn a Bytom. Ve Zbaszyni se tak podle různých pramenů během několika dnů shromáždilo mezi šesti a deseti tisíci Židů. Za pomoci židovských pomocných organizací ve Zbaszyni vyrostl velký uprchlický tábor. Byla omezena jejich osobní svoboda. Teprve na konci listopadu 1938 se polské úřady rozhodly tábor zrušit a povolit uprchlíkům pobyt v Polsku. Za pomoci židovských obcí a organizací se mnoha z nich podařilo pořídit výjezdní víza a zemi opustit, nebo se v Polsku usadit. Po jednání s polskými úřady povolili nacisté dočasný návrat malých skupin mužů, kteří si tak měli urovnat v Německu svoje osobní záležitosti. Polské úřady nakonec povolily i příchod rodinných příslušníků Židů vyhnanych na konci října 1938.

Do Zbaszyně byla vyhnána také rodina Grynszpanových, jejichž syn Herschel v této době pobýval v Paříži a rozhodl se na osud vyhnanych polských Židů upozornit světovou veřejnost. Střelou z pistole těžce zranil německého diplomata Ernsta von Ratha. Jeho úmrtí se nacistům stalo vítanou záminkou k rozpoutání protizidovského pogromu, tzv. křišťálové noci.

Případ polských Židů vyhnanych z Německa ukazuje, že židovští uprchlíci stále hůře nacházeli útočiště před pronásledováním. Nejen Polsko, ale také ostatní země se v této době jejich přílivu bránily a uzavíraly své hranice.

Literatura

- Trude Maurer: *Abschiebung und Attentat. Die Ausweisung der polnischen Juden und der Vorwand für die "Kristallnacht"*, in: Walter H. Pehle (ed.): *Der Judenpogrom 1938. Von der "Reichskristallnacht" zum Völkermord*, Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main 1988, pp. 52-73
- Jerzy Tomaszewski: *Letters from Zbaszyn*, in: *Yad Vashem Studies*, 19. sv., 1988

Křišťálová noc

V noci z 9. na 10. listopadu 1938 v celém Německu vypukl protizidovský pogrom, který bývá označován - poněkud závádějícím a eufemistickým - názvem Křišťálová noc (německy Kristallnacht). Pogrom symbolizoval a urychlil vyostření nacistické protizidovské politiky v roce 1938.

Záminkou k rozpoutání násilí se stal atentát na legačního sekretáře na německém vyslanectví v Paříži Ernsta vom Ratha, kterého 7. listopadu 1938 dvěma výstřely těžce zranil 17letý Žid

Herschel Grünspan. Jeho rodina se stala obětí vypovězení polských Židů z Německa do Polska, které bylo německými úřady provedeno na konci října. Jeho rodiče a sestra patřili k tisícům nešťastným Židům, kteří museli v bídných podmínkách trávit dlouhé týdny na hranicích, když je ani jedna strana nechtěla přijmout. Popudem k činu Herschela Grünspana

byla snaha pomstít se za osud svých rodičů a upozornit na něj.

Snímek Herschela Grünspana pořízený těsně po jeho zatčení, 7. listopadu 1938. (Foto: Morris Rosen, courtesy of [USHMM Photo Archives](http://www.ushmm.org/) : <http://www.ushmm.org/>)

Nešťastný a neuvážený čin židovského mladíka nebyl ale skutečným důvodem vypuknutí pogromu - nacisté jej pouze využili jako záminku k vyostření protižidovských opatření. Nacistická propaganda představovala atentát jako součást židovského spiknutí proti německému národu, jako pokus Židů a vyvolávání nepřátelství mezi evropskými státy. Všechny německé noviny publikovaly v následujících dnech na prvních stranách nenávislé protižidovské tirády.

V Paříži mezitím vom Rath bojoval o život a 9. listopadu 1938 odpoledne zemřel. Shodou okolností se týž den večer v Mnichově konalo každoroční setkání nacistických starých bojovníků s Hitlerem, které bylo připomínkou nezdařeného nacistického puče v Mnichově v roce 1923. Když Hitler kolem 10 hodiny večer odešel, vystoupil (bezpochyby po dohodě s Hitlerem) Goebbels se zprávou o úmrtí vom Ratha a s plamenným protižidovským projevem vyzývajícím k pomstě, který si přítomní funkcionáři SA a dalších nacistických institucí vyložili jako povel k zahájení protižidovského pogromu. Již v noci začaly především jednotky SA vyvolávat protižidovské nepokoje a samy útočit na židovské objekty.

Během pogromu, který probíhal 10. a na některých místech, zvláště v Sudetech, ještě 11. listopadu, byla vypálena převážná část synagog a židovských modliteben, které byly považovány za symbol přítomnosti a úspěchu židovské menšiny v Německu. Byly vypleněny židovské obchody a podniky, jejich zařízení bylo zničeno. Bylo hlášeno zhruba 7500 zdemolovaných židovských obchodů. Přímou při pogromu bylo zabito téměř 100 Židů a zhruba 30 tisíc - většinou majetnějších - jich bylo odvečeno do koncentračních táborů Dachau, Buchenwald a Sachsenhausen. Z nich byli propouštěni až po závazku emigrace a zabavení majetku ve prospěch Říše.

Nacistické vedení cynicky tvrdilo, že pogrom nebyl nijak organizován a že sami Židé vyvolali spravedlivý hněv lidu, a využilo jej k dalším protižidovským opatřením. Židům bylo přikázáno odstranit způsobené škody a uvést vzhled ulice opět do původního stavu - zároveň ale zabavili pojistky, na něž měli poškození nárok. 12. listopadu bylo na poradě, jíž předsedal Hermann Göring, německým Židům navíc uloženo zaplatit pokutu ve výši jedné miliardy marek. Křišťálová noc tak byla využita také k urychlení nucené arizace židovského majetku. Listopadový pogrom roku 1938 může být považován za symbolický i praktický mezník v nacistické protižidovské politice: značil přechod k úplnému vyloučení Židů ze společnosti a potenciálně k jejich fyzické likvidaci.

Literatura:

- Kurt Pätzold, Irene Runge: *Pogromnacht 1938*, Dietz, Berlin 1988
- Walter H. Pehle: *Der Judenpogrom 1938. Von der Reichskristallnacht zum Völkermord*, Fischer, Frankfurt am Main 1988

- Anthony Read, David Fisher: *Kristallnacht. Unleashing the Holocaust*, Papermac, London 1991
- Miroslav Kárný: *Pogrom zvaný křišťálová noc*, in: Roš chodeš, 11. 1998, pp. 6-7, [text článku](#)
- Karl Josef Hahn: *Kristallnacht in Karlsbad. Křišťálová noc v Karlových Varech*, Vitalis, Praha 1998
- Marie Vojtíšková: *Židé v České Lípě*, Česká Lípa 1999pp. 87-89

Odkazy:

- [Kristallnacht](#). On-line prezentace na stránkách památníku Jad Vašem v Jeruzalémě. Anglicky
http://www1.yadvashem.org/exhibitions/kristallnacht/temp_index_kristallnacht.html
- [Kristallnacht](#). Mapa na stránkách [A Teacher's Guide to the Holocaust](#) zachycuje místa, kde byly během křišťálové noci vypáleny synagogy. (Mapa není zcela úplná, chybějí např. některá místa v Sudetech.) Na stejných stránkách též [mapa](#) zobrazující hlavní místa, kde během křišťálové noci došlo k protižidovským násilnostem.

Eutanázie

Nacistické představy o nutnosti rasové hygieny a očisty nebyly realizovány pouze pronásledováním jiných národnostních skupin. V německé lékařské vědě a praxi již delší dobu sílily teze o možnosti rozhodování o tom, či život je z hlediska rasového škodlivý a či nikoli. Od nástupu nacistů k moci bylo cílem vytvoření homogenního "*panského národa*", který bude duševně i tělesně nadřazen dalším národům. Toho mělo být dosaženo na jedné straně podporou rozmnožování údajné rasové elity, na straně druhé eliminací "*rasově odlišných*", slabých a nemocných. Toto propojení lékařství a rasové politiky totalitního režimu, kdy politici přistupovali ke společnosti jako k organismu na operačním stole a lékaři posuzovali pacienty z jiných podle jiných než lékařských kritérií, patří k nejvíce odstrašujícím rysům nacistického Německa.

V nacistickém Německu byla rozšířená praxe nucené sterilizace duševně nemocných a dalších "*méněcenných*", stejně jako praxe jejich izolace od zbytku společnosti.

Pojem eutanázie označuje systematické vraždění duševně nemocných a jinak postižených pacientů v německých ústavech. Eutanázie probíhala v utajení, bez opory dokonce ani v nacistickém právu. Od srpna 1939 probíhala registrace duševně a tělesně postižených dětí, z nichž bylo do roku 1945 - většinou smrtící injekcí - zavražděno zhruba 5 až 10 tisíc. Bezprostředně po útoku na Polsko bylo na obsazených územích a v Pomořansku povražděno zhruba 10 tisíc pacientů.

V říjnu 1939 vydal Hitler tajný výnos (datovaný k 1. září 1939) opravňující jeho tělesného lékaře Karla Brandta a Philipa Bouhlera z vůdcova kancléřství k rozšíření eutanázie na pacienty v ústavech na území Říše. Program eutanázie byl přísně tajný a byl označován jako T4 (podle berlínské adresy své centrály: Tiergartenstraße 4). Celkem existovalo v Německu šest středisek, v nichž byli pacienti vražděni v plynových komorách vydávaných za sprchy. Do září 1941 bylo takto usmrceno zhruba 70 - 90 tisíc lidí, které speciálně vybraní lékaři označili jako "*lebensunwerte*" - tedy nehodné života. Z psychicky nemocných byli

systematicky vraždění Židů a údajní nevléčitelní zločinci, dále pak většinou slabomyslní, epileptici a schizofrenici.

Informace o vraždění v takovém rozsahu nebylo možné utajit. Příbuzní obětí často nevěřili vymyšleným důvodům smrti, které jim byly sdělovány. Po protestech veřejnosti a především ze strany církve Hitler v září 1941 akci T4 oficiálně zastavil. Specialisté na vraždění plynem byli nyní z velké části nasazeni na východě, kde se m. j. podíleli na masovém zabíjení Židů. Proces eutanázie tak byl významným krokem na cestě ke "*konečnému řešení židovské otázky*".

I přes oficiální ukončení akce T4 pokračovalo vraždění psychicky a tělesně postižených i nadále, především v době leteckých náletů na Německo v letech 1943 - 1944, kdy byla řada ústavů vyklizena. Také na obsazených sovětských územích bylo zavražděno velké množství pacientů. Přesný počet obětí eutanázie není znám - na norimberském procesu byl však např. odhadnut na 275 tisíc.

Literatura:

- Aly Götz: *Aktion T4, 1939-1945. Die Euthanasie-Zentrale in der Tiergartenstrasse 4*, Hentrich, Berlin 1989
- Ernst Klee: *Euthanasie im NS-Staat. Die Vernichtung lebensunwerten Lebens*, Fischer, Frankfurt am Main 1994

Aufbaukommando

První transport do terezínského ghetta, 24. listopadu 1941

24. listopadu 1941 v pět hodin ráno vyjela z Prahy do Terezína skupina 342 mladých židovských mužů. První transport do vznikajícího terezínského ghetta dostal název Aufbaukommando ("*komando výstavby*", zkráceně AK I). Na Hyberské nádraží se dostavili kvalifikovaní dělníci - svářeči, tesaři, elektrikáři, zedníci, kamnáři i pekaři - s batohy, které podle příkazu obsahovaly osobní věci, jídlo na několik dnů a deku. Úkolem této pracovní jednotky bylo provést stavební úpravy stávajících terezínských kasáren a dalších budov v posádkovém městě na severu "*Protektorátu*", které mělo zakrátko pojmout tisíce Židů transportovaných do zřizovaného ghetta. V Praze mužům z AK I řekli, že se budou moci svobodně pohybovat a o víkendech navštěvovat své rodiny. Ve skutečnosti se okamžikem příjezdu stali prvními vězni ghetta.

V létě 1941 bylo při pražské Židovské náboženské obci zřízeno oddělení G (ghetto), které mělo připravit plán na vytvoření židovského pracovního tábora v "*Protektorátu*". Terezín se jako jedna z možných lokalit objevuje v dokumentech oddělení G až v listopadu 1941. Přes výhrady vedení židovské obce k tomuto místu a obavy z jeho pevnostního charakteru nakonec padla volba Němců právě na Terezín: kasárna byla vhodná pro masové ubytování, městské hradby a pevnostní valy zajišťovaly snadnou izolaci od vnějšího světa a dva a půl kilometru odtud byla železniční stanice.

Príslušníci AK I byli uvězněni v jednom ze sešlých kasárenských objektů, vybaveném jen několika poškozenými postelemi, pár stoly a lavicemi. Z bývalých koňských stájí, prázdných skladů a dalších prostor, které nikdy nesloužily k bydlení, se nyní staly ubytovny, často špatně osvětlené a bez možnosti vyhřát je na snesitelnou teplotu. Ruth Bondyová ve své knize *Jakob*

Edelstein o příjezdu Aufbaukommanda I píše: "(...) předvojová jednotka (...) našla Sudetská kasárna (...) prázdná a špinavá (...) V přízemí se nacházely stáje, skladiště, záchody, primitivní sprchy a dvě tmavé, zcela nevybavené kuchyně (...) Ve stájích se válelo harampádí a vlhká, holá betonová podlaha byla špinavá. Na ní se v mrazivých prosincových nocích ukládali první příchozí, bez matrací, bez trochy slámy, jen s batohy pod hlavou a vodou kapající ze stropu. Navzdory slibům neopatřili Němci žádné jídlo, příchozí žili ze zásob, které si donesli z domova, a trpěli čím dál větším hladem." (s. 248-249)

"Komando výstavby" téměř nesmělo kasárna, kde bylo ubytováno, opouštět, nemohlo se tedy ani věnovat stanoveným úkolům. O týden později přesto dorazil do Terezína transport s dalším tisícem mužů, tzv. Aufbaukommando II, které bylo pověřeno podobným úkolem jako příslušníci první skupiny. 4. prosince dorazila do Terezína dvaadvacetičlenná Rada starších, v jejímž čele stál Jakob Edelstein.

Následovaly další transporty, takže do konce roku 1941 se v nepřipravených ubikacích terezínského tábora ocitlo osm tisíc vězňů. Původní civilní obyvatelstvo, které Terezín opustilo až koncem června 1942, se nesmělo s nikým z deportovaných Židů dostat do styku. Zakrátko také přišla řada zákazů: chodit po chodníku, nakupovat v obchodech, pískat si nebo zpívat atd. Židy v Terezíně hlídalo šest set českých četníků, střídajících se na tři směny. Iluze o snesitelném produktivním židovském městě s vlastní samosprávou se nadobro rozplynula. Židům transportovaným v AK I a II bylo naslibováno mnoho výhod, které ovšem byly postupně rušeny. Také nejvýznamnější privilegium příslušníků "komanda výstavby", ochrana před transporty na východ, přestalo v roce 1944 platit a většina z nich byla z Terezína deportována do Osvětimi. Z 342 mladých a zdravých mužů deportovaných 24. listopadu 1941 do Terezína se osvobození dočkalo pouze 86.

Literatura:

- H. G. Adler: *Terezín 1941-1945. Tvář nuceného společenství*, Barrister&Principal, Praha 2003.
- Ruth Bondyová: *Jakob Edelstein*, Sefer, Praha 2001.
- Anita Franková: *Přípravy ke koncentraci protektorátních židů. "Předhistorie" terezínského ghetta*, in: *Terezínské studie a dokumenty*, roč. 2001, pp. 29-50.

Konference ve Wannsee

Ve vilové čtvrti Wannsee na okraji Berlína se 20. ledna 1942 konala porada o koordinaci a provádění "konečného řešení židovské otázky". Svolal ji Reinhard Heydrich a zúčastnili se jí především vysocí úředníci významných ministerstev a úřadů, jejichž spolupráce byla předpokladem "úspěšného" provedení "konečného řešení" - tedy genocidy evropských Židů. Zápis vedl "specialista" na židovskou problematiku Adolf Eichmann. Právě tento dochovaný zápis je výjimečným dokumentem, který umožňuje nahlédnout do myšlení a jazyka organizátorů "konečného řešení".

Heydrichova řeč jasně signalizovala již prováděný odklon od nucené emigrace Židů z nacisty ovládaných částí Evropy. V průběhu "konečného řešení" tedy mají být Židé posláni k "pracovnímu nasazení" na východě, přičemž "bezpochyby velká část odpadne přirozeným úbytkem. S případným zbytkem, u něž se bezpochyby jedná o nejvíce odporu schopnou část, musí být jednáno odpovídajícím způsobem, neboť tento představuje přirozený výběr a v

případě propuštění by se stal jádrem nového židovského budování. Většina účastníků bezpochyby věděla, co si po touto frází a krycími výrazy jako "vysídlení", "konečné řešení", "zvláštní zacházení" či "evakuace" představit, neboť v této době bylo vyvražďování Židů na východě v plném proudu. I přes používané eufemismy byl úmysl fyzické likvidace Židů nepřehlédnutelný. Ta by měla podle Heydrichových představ celkem postihnout 11 milionů evropských Židů, včetně irských a britských.

Jedním z diskutovaných praktických opatření bylo zřízení starobního ghetta v Protektorátu Čechy a Morava, díky kterému se bude možné vyhnout intervencím ve prospěch jednotlivých Židů. Tuto roli skutečně od roku 1942 plnilo terezínské ghetto.

Konference ve Wannsee sama nepředstavovala žádný přelom v průběhu "konečného řešení", ani na ní nebylo rozhodnuto o vyvraždění evropských Židů - to již dávno probíhalo. Byla především poradou, která měla zajistit hladkou spolupráci říšských úřadů za účelem "očistění" Evropy od Židů po vedením Himmlera a Heydricha.

Literatura:

Kurt Pätzold, Erika Schwarz: *Tagesordnung: Judenmord. Die Wannsee Konferenz am 20. Januar 1942. Eine Dokumentation zur Organisation der Endlösung*, Metropol, Berlin 1992

Odkazy

- Památník [Haus der Wannsee Konferenz](#) v Berlíně. Na jeho stránkách je přístupný protokol konference ve Wannsee v několika jazycích a další dokumenty a studie.
- <http://www.ghwk.de/>

Himmlerův výnos o deportaci Romů do Osvětimi

16. prosince 1942

Otevřeně rasistický postoj k Romům zaujali nacisté již v komentářích k nechvalně proslulým tzv. norimberským zákonům, ve kterých byli "Cikáni" společně se Židy označeni za tzv. cizí rasu. Další krok v pronásledování Romů nacisty znamenal výnos Heinricha Himmlera z roku 1938 nařizující usazení Romů a jejich soupis, který byl proveden na podzim roku 1939 na území tehdejší Německé říše (tj. v Německu, Rakousku a v odtrženém československém pohraničí). Stejný soupis byl proveden na území Protektorátu Čechy a Morava v roce 1942.

Závěrečné rozhodnutí o osudu Romů žijících na územích okupovaných nacisty padlo až v prosinci 1942 v rozkazu šéfa německé policie a SS Heinricha Himmlera. Samotný rozkaz se nedochoval, ale k jeho rekonstrukci může sloužit prováděcí příkaz Hlavního úřadu říšské bezpečnosti (RSHA) ze dne 29. 1. 1943, který byl jakousi prováděcí vyhláškou k deportacím Romů do koncentračního tábora Osvětim II-Birkenau.

Směr uvažování nacistických pohlavárů při řešení tzv. cikánské otázky byl poznamenán rasovým "výzkumem", který prováděl dr. Robert Ritter v úzké spolupráci s německou

kriminální policií (RKPA). Podle tohoto názoru bylo třeba *"eliminovat"* všechny Romy bez rozdílu. Jiný názor ovlivněný nacistickými rasovými teoriemi byl reprezentován Heinrichem Himmlerem. Podle tohoto druhého pohledu na Romy existovala skupina tzv. rasově čistých Cikánů, kteří měli být vyjmuti z prováděných opatření (jejich počet byl odhadován RKPA v listopadu 1942 na 1097 *"rasově čistých"* a asi 3000 *"rasově vyhovujících"* Cikánů). Tito Romové měli v budoucnu sloužit jako živé etnografické muzeum, tedy měli podle Himmlerových představ žít v rezervaci.

Ze zlomkovité dokumentace, která se zachovala, lze rekonstruovat vznik rozkazu z 16. 12. 1942 v následujících krocích. Námitky proti vyjmutí některé části romské populace z prováděných nařízení formuloval vedoucí Hitlerovy kanceláře Martin Bormann v dopise Himmlerovi ze dne 3. 12. 1942: *"Takové zacházení s rasově čistými Cikány by znamenalo základní odklon od prováděných opatření pro potírání cikánského zlořádu a nebylo by pochopeno veřejností a nižšími funkcionáři strany. Také Vůdce nesouhlasí s tím, aby částí Cikánů byla dána jejich stará svoboda."* O tři dny později, 6. 12. 1942 se Himmler sešel nejprve s Bormannem a poté s Adolfem Hitlerem, přičemž se Himmler zřejmě snažil o obhájení svého stanoviska. Jak vyplývá z textu prováděcího nařízení z 29. 1. 1943, byly Himmlerovy připomínky zprvu akceptovány a měla být definována skupina Romů, na kterou by se deportace nevztahovaly (v dokumentu byly vyjmenovány skupiny Romů, které neměly být deportovány). Deportacím se měli vyhnout jednak tzv. rasově čistí němečtí Romové (označení jako Sintí a Lalleri) a dále ti z německých Romů, kteří byli integrováni do společnosti (partneři ze smíšených manželství s trvalým pobytem a stálou prací, nositelé vysokých vojenských vyznamenání a obecně Romové, proti jejichž pobytu by neměly námitky stranické a policejní orgány).

Pro sestavení seznamu *"rasově čistých"* Romů jmenovali nacisté v listopadu 1942 9 tzv. romských mluvčí z řad německých Sintů. Seznamy podléhaly schválení německé kriminální policie a v praxi se celá tato akce nerealizovala. Ostatní Romové, považovaní nacisty za sociálně integrované, měli být zřejmě na základě výsledků porady představitelů pseudovědeckého rasového výzkumu, zainteresovaných složek SS a zástupců německé kriminální policie ze dne 15. 1. 1943 vyjmuti z deportací za podmínky, že se osoby starší 12 let podrobí sterilizaci.

Výsledkem tohoto dění bylo vydání spěšného dopisu Hlavního úřadu říšské bezpečnosti (RSHA) ze dne 29. 1. 1943 o deportacích do koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau. Deportace byly nařízeny z celého území tehdejší Německé říše (včetně Protektorátu Čechy a Morava), kromě území *"alpských a dunajských žup"*, pro které byl vydán podobný příkaz již o den dříve. Na konci března 1943 (29. 3.) byl vydán podobný příkaz také pro území Belgie a Nizozemí.

Na území Čech a Moravy si již 22. 1. 1943 vyžádala německá kriminální policie statistické informace o Romech. Následně se na pražském kriminálním ředitelství dne 28. 1. 1943 uskutečnila porada o romské otázce a preventivním potírání zločinnosti. O konkrétní podobě deportací se rozhodlo na poradách svolaných v Praze a v Brně (12. 2. 1943) inspektory neuniformované protektorátní policie. Bylo mj. rozhodnuto, že vzhledem ke zdravotní situaci v obou protektorátních tzv. cikánských táborech v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu (od 15. 1. 1943 byla nad tábory vyhlášena karanténa kvůli tyfové epidemii) budou jako první deportováni Romové žijící dosud na svobodě. První transport čítající více než tisíc osob byl proto vypraven 7. 3. 1943 z Brna a byl sestaven z osob žijících dosud na svobodě. Až do ledna 1944 následovaly další transporty, kterými bylo deportováno nejméně 4870 osob.

Podle nacistických rasových teoretiků nebyli čeští a moravští Romové považováni za "rasově čisté", a proto se na ně neměla ani teoreticky vztahovat výjimka ze zařazení do transportů. Jistou šanci na výjimku měli pouze Romové považovaní za sociálně integrované. Tímto způsobem se na přímluvu kolaborantského spolku Národopisná Morava podařilo vyhnout deportaci např. rodině romského hudebníka Jožky Kubíka z Hrubé Vrbky. Poslední slovo při výběru osob do transportů měla německá kriminální policie, jejíž zaměstnanci prováděli selekci před transporty. Jistou naději skýtala také světlejší barva pleti. Na konci dubna 1943 byla protektorátní policie na Moravě napomenuta německou kriminální policií pro množství výjimek, které udělila (počet byl odhadován na 600). Po novém přezkoumání byla většina takto udělených výjimek zrušena a Romové byli deportováni.

Na základě rozkazu Henricha Himmlera ze dne 16. 12. 1942 tak bylo do koncentračního tábora Osvětim II-Birkenau deportováno nejméně 22 000 osob označených za Romy a romské míšence. Deportace do koncentračních táborů spolu se sterilizací měla za cíl "*eliminaci Cikánů*", kterou nacistický rasový teoretik Robert Ritter požadoval již v roce 1941. V rámci nacistického "*právního*" systému se jednalo o uvalení časově neomezené preventivní policejní vazby na tzv. Cikány a cikánské míšence. Takto nacisty označené osoby byly považovány v pseudovědeckých rasových teoriích za dědičně kriminální a asociální element. Nacistická genocida Romů je důrazným varováním i pro dnešek. Protože i dnes majoritní společnost často označuje Romy jako asociály a lidi štítící se práce. Přitom stejné předsudky vedly v nacistickém Německu k pronásledování a nakonec k deportaci do koncentračních táborů a vraždění v plynových komorách.

Vysvětlivky:

- *Sintové* - subetnická skupina Romů, žijících v Německu od 16. století.
- *Lalleri* - podle nacistických rasových teoretiků skupina, která přicházela do Německa z území Čech od poloviny 19. století.
- *Cikánský míšenec* - podle nacistických rasových kritérií osoba, která měla mezi svými 8 předky alespoň jednu osobu označenou za Roma.

Použitá literatura:

- G. Levy: *The Nazi persecution of the Gypsies*, Oxford 2000.
- C. Nečas: *Nad osudem českých a slovenských Cikánů 1939-1945*, Brno 1981.
- M. Zimmermann: *Rassenutopie und Genozid. Die nationalsozialistische Lösung der Zigeunerfrage*, Hamburg 1996.

Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau

V září 1943 bylo z terezínského ghetta do Osvětimi-Birkenau ve dvou transportech deportováno 5 tisíc vězňů, kterým se narozdíl od dřívějších transportů dostalo nebývalých "*privilegií*": při příjezdu neprocházeli obvyklou selekcí a nedošlo také k rozdělení rodin do různých sekcí tábora - proto "*rodinný*" tábor. K "*privilegiím*" patřilo i to, že terezínští vězňové nebyli při příjezdu podrobeni ponižujícímu rituálu vyholení hlavy a že děti směly přes den pobývat na dětském bloku. V prosinci 1943 a v květnu 1944 pak v několika velkých transportech z Terezína přijelo dalších 12 500 vězňů, kteří byli umístěni v rodinném táboře.

Zatímco první transporty byly výhradně složeny z vězňů, kteří do Terezína přišli z českých zemí, v pozdějších transportech pocházela zhruba polovina deportovaných z Německa, Rakouska či Nizozemí.

V rodinném táboře, označovaném v Birkenau jako sekce BIIb, vězňové živořili na úzkém zabláceném pruhu obklopeném plotem nabitým elektřinou, trpěli hladem, zimou, vyčerpáním, nemocemi a špatnými hygienickými podmínkami. Úmrtnost zde ostatně nebyla o nic menší než jinde v Osvětimi. Děti směly přes den pobývat na dětském bloku, kde se s vychovateli vedenými charismatickým Fredy Hirschem věnovaly improvizované výuce a hrám.

Nebývalá "*privilegia*", jichž se vězňům rodinného tábora dostalo, byla pro členy osvětimského odbojového hnutí naprostou záhadou. Po nějaké době se jim však podařilo odhalit, že na osobních dokumentech vězňů stojí zkratka "*SB*" a doba 6 měsíců. "*SB*" - "*Sonderbehandlung*", česky "*zvláštní zacházení*" - znamenalo v nacistickém žargonu krycí označení pro popravu bez rozsudku, v Osvětimi zpravidla smrt v plynových komorách.

Přesně po šesti měsících pobytu bylo všem dosud žijícím vězňům, kteří byli do Osvětimi deportováni v září 1943, oznámeno, že budou přemístěni do "*pracovního tábora Heydebreck*". Místo do tohoto fiktivního lágru však nákladáky s vězni zamířily směrem k osvětimským plynovým komorám, kde byli v noci z 8. na 9. března 1944 bez selekce zavražděni. Podle několika svědectví zpívali před smrtí v osvětimských plynových komorách jako znak vzdoru československou hymnu, hatikvu (židovskou hymnu) a internacionálu. Členové osvětimské odbojové organizace varovali Fredyho Hirsche a další vězně rodinného tábora před jejich hrozícím zavražděním a vyzývali je k povstání - na přípravu a organizaci ozbrojeného odporu však nezbývalo dost času. Fredy Hirsch, od něhož se očekávalo vedení povstání, pak zemřel na předávkování prášky na uklidnění - pravděpodobně spáchal sebevraždu.

Zbylí vězňové rodinného tábora žili od této chvíle ve stálých obavách, že je po šesti měsících čeká stejný osud. Počátkem července 1944 se tyto obavy potvrdily: narozdíl od března však vězňové procházeli selekcí a část z nich byla předtím poslána na práci do jiných koncentračních táborů. Šťastnou náhodou se podařilo přesvědčit Mengeleho, aby provedl selekci chlapců z dětského bloku - části z nich se nakonec podařilo dožít osvobození. V rodinném táboře zbylo zhruba 6-7 tisíc vězňů, kteří byli mezi 10. a 12. červencem 1944 během dvou nocí zavražděni. Ze 17 500 vězňů rodinného tábora přežilo pouhých 1294.

Dodnes není zcela zřejmé, proč organizátoři "*konečného řešení*" rodinný tábor i s jeho na osvětimské poměry neobvyklými "*privilegii*" vytvořili - jen aby jej po několika měsících zase zlikvidovali. Zřejmé je pouze to, že tato podivuhodná akce souvisela s nacistickými snahami maskovat genocidu Židů před vnějším světem a s návštěvou komise Mezinárodního výboru Červeného kříže v Terezíně, pro niž terezínské velitelství SS nařídilo ghetto speciálně zkrášlit. Delegátovi Červeného kříže pak terezínská komandantura SS předváděla "*Potěmkinovu vesnici*", která měla jen málo společného s krutou terezínskou realitou. Vězňům rodinného tábora bylo několik dní před jejich zavražděním nařizeno napsat svým terezínským příbuzným postdatované korespondenční lístky z "*pracovního tábora*" Birkenau. Terezínští vězňové tak měli před návštěvou komisaře Červeného kříže získat falešnou představu, že jejich rodiče, děti či sourozenci v Birkenau jsou v pořádku a především naživu. Někteří historici se též domnívají, že rodinný tábor měl sloužit pro podobnou zmanipulovanou návštěvu Mezinárodního výboru Červeného kříže - tentokrát v Osvětimi.

Likvidace rodinného tábora 8. března a 10.-12. července 1944 představuje největší hromadné vraždy československých občanů v době druhé světové války.

Literatura:

- *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau*, Melantrich, Praha 1994.
- Miroslav Kárný: *Otázky nad 8. březnem 1944*, in: Terezínské studie a dokumenty, roč. 1998, pp. 11-39, (viz. [anotace](#)).
- Ondřichová Lucie: *Příběh Fredyho Hirsche*, Sefer, 2001.
- Kateřina Čapková: *Svědectví Salmena Gradowského o rodinném táboře v Birkenau*, in: Terezínské studie a dokumenty, roč. 1998.

Brundibár

Dětskou operu Brundibár napsali hudební skladatel Hans Krása a spisovatel Adolf Hoffmeister v roce 1938. V polovině roku 1941 představení nacvičil Rafael Schächter s několika přáteli jako dárek k padesátinám ředitele sirotčince v Praze na Hagiboru. Architekt František Zelenka vytvořil na jevišti ohradu z prken, na které umístil kulisy postav zvířátek s otvory pro obličej dětí. V Praze se představení hrálo pouze dvakrát a navíc tajně, protože kulturní činnost byla už v té době Židům zakázána. V srpnu 1942 Hans Krása odjel s transportem do Terezína, mnozí jeho spolupracovníci a děti ho brzy následovali.

Rudolf Freundfeld-Franěk přivezl do ghetta klavírní výtah a ujal se vedení zkoušek na půdě Drážďanských kasáren. Do práce neustále zasahovaly transporty. Dětské herce odvezené do koncentračních táborů na východě musely nahrazovat děti z nových transportů. Po více než dvou měsících zkoušení se 23. září 1943 v Magdeburských kasárnách konala premiéra. Opera Brundibár měla velký úspěch a celkem se do podzimu 1944, kdy z Terezína odjížděly poslední transporty, odehrálo asi 55 repríz, tzn. že se hrálo v průměru jedno představení týdně.

Na jaře 1944 se terezínské ghetto chystalo na návštěvu komise Mezinárodního červeného kříže, která měla zhodnotit jeho funkci "vzorového" ghetta, které "vůdce daroval Židům". Brundibár byl vybrán jako představení, které se komisi předvede. Představení se přestěhovalo do velké sokolovny mimo ghetto, architekt Zelenka, který vytvořil podobnou scénu jako v Praze, dostal materiál na vylepšení kulisy a kostýmů - zkrášlení Brundibára se muselo stihnout přes noc. Závěrečné scény Brundibára se ještě v létě 1944 natočily pro propagandistický film *Theresienstadt* (známějším pod názvem *Vůdce daroval Židům město*).

Děj opery

Aninka a Pepíček mají nemocnou maminku, která ke svému uzdravení potřebuje mléko. Děti nemají peníze. Jak je získat je napadne, když uvidí na trhu flašinetáře Brundibára, který si vydělává peníze hraním. Brundibár je však zlý a děti překřičí. V noci přijdou zoufalým dětem na pomoc zvířátka z plakátů a druhý den pomohou dětem přezpívat flašinetáře. Děti dostanou peníze, ale padouch Brundibár jim jejich výdělek sebere. Děti jej nakonec najdou a dostanou zpět co jim patří.

Závěrečný verš z pera A. Hoffmeistera zněl: "*Kdo má rád maminku s tatínkem a naši rodnou zem, je náš kamarád a smí si s námi hrát.*" Erik A. Saudek pro provedení opery v terezínském ghettu přepsal závěr na: "*Kdo má právo rád a při něm obstojí a nic se nebojí...*" Finále se

stalo jakousi terezínskou hymnou. Herci i diváci velice dobře věděli, co tato slova spolu s bojem nevinných dětí proti zlému Brundibárovi znamenají.

Literatura:

- Eva Šormová: *Divadlo v Terezíně 1941 - 1945*, Památník Terezín a Severočeské nakladatelství Ústí nad Labem, 1973, pp. 72-74.
- Rudolf Franěk-Freundfeld: *Terezínská škola*, Svaz protifašistických bojovníků, Praha 1965.
- Milan Kuna: *Hudba vzdoru a naděje. Terezín 1941-1945*, Bärenreiter, Praha 2000.
- Adolf Hoffmeister, Hans Krása: *Brundibár: Oper für Kinder in zwei Akten*, Jeunesses Musicales Deutschland, Weikersheim 1998.
- Elena Makarova: *Universita přežití: Osvětová a kulturní činnost v terezínském ghettu 1941-1945*, G plus G, Praha 2002.

Brundibár

Dětskou operu Brundibár napsali hudební skladatel Hans Krása a spisovatel Adolf Hoffmeister v roce 1938. V polovině roku 1941 představení nacvičil Rafael Schächter s několika přáteli jako dárek k padesátinám ředitele sirotčince v Praze na Hagiboru. Architekt František Zelenka vytvořil na jevišti ohradu z prken, na které umístil kulisy postav zvířátek s otvory pro obličej dětí. V Praze se představení hrálo pouze dvakrát a navíc tajně, protože kulturní činnost byla už v té době Židům zakázána. V srpnu 1942 Hans Krása odjel s transportem do Terezína, mnozí jeho spolupracovníci a děti ho brzy následovali.

Rudolf Freundfeld-Franěk přivezl do ghetta klavírní výtah a ujal se vedení zkoušek na půdě Drážďanských kasáren. Do práce neustále zasahovaly transporty. Dětské herce odvezené do koncentračních táborů na východě musely nahrazovat děti z nových transportů. Po více než dvou měsících zkoušení se 23. září 1943 v Magdeburských kasárnách konala premiéra. Opera Brundibár měla velký úspěch a celkem se do podzimu 1944, kdy z Terezína odjížděly poslední transporty, odehrálo asi 55 repríz, tzn. že se hrálo v průměru jedno představení týdně.

Na jaře 1944 se terezínské ghetto chystalo na návštěvu komise Mezinárodního červeného kříže, která měla zhodnotit jeho funkci "vzorového" ghetta, které "vůdce daroval Židům". Brundibár byl vybrán jako představení, které se komisi předvede. Představení se přestěhovalo do velké sokolovny mimo ghetto, architekt Zelenka, který vytvořil podobnou scénu jako v Praze, dostal materiál na vylepšení kulisy a kostýmů - zkrášlení Brundibára se muselo stihnout přes noc. Závěrečné scény Brundibára se ještě v létě 1944 natočily pro propagandistický film *Theresienstadt* (známějším pod názvem *Vůdce daroval Židům město*).

Děj opery

Aninka a Pepíček mají nemocnou maminku, která ke svému uzdravení potřebuje mléko. Děti nemají peníze. Jak je získat je napadne, když uvidí na trhu flašinetáře Brundibára, který si vydělává peníze hraním. Brundibár je však zlý a děti překřičí. V noci přijdou zoufalým dětem na pomoc zvířátka z plakátů a druhý den pomohou dětem přezpívat flašinetáře. Děti dostanou peníze, ale padouch Brundibár jim jejich výdělek sebere. Děti jej nakonec najdou a dostanou zpět co jim patří.

Závěrečný verš z pera A. Hoffmeistera zněl: "Kdo má rád maminku s tatínkem a naši rodnou zem, je náš kamarád a smí si s námi hrát." Erik A. Saudek pro provedení opery v terezínském ghettu přepsal závěr na: "Kdo má právo rád a při něm ob stojí a nic se nebojí..." Finále se stalo jakousi terezínskou hymnou. Herci i diváci velice dobře věděli, co tato slova spolu s bojem nevinných dětí proti zlému Brundibárovi znamenají.

Literatura:

- Eva Šormová: *Divadlo v Terezíně 1941 - 1945*, Památník Terezín a Severočeské nakladatelství Ústí nad Labem, 1973, pp. 72-74.
- Rudolf Franěk-Freundfeld: *Terezínská škola*, Svaz protifašistických bojovníků, Praha 1965.
- Milan Kuna: *Hudba vzdoru a naděje. Terezín 1941-1945*, Bärenreiter, Praha 2000.
- Adolf Hoffmeister, Hans Krása: *Brundibár: Oper für Kinder in zwei Akten*, Jeunesses Musicales Deutschland, Weikersheim 1998.
- Elena Makarova: *Universita přežití: Osvětová a kulturní činnost v terezínském ghettu 1941-1945*, G plus G, Praha 2002.

Útěk Rudolfa Vrby a Alfreda Wetzlera z Osvětimi a jejich zpráva

7. dubna 1944 uprchli dva vězni, dvacetiletý Rudolf Vrba a o šest let starší Alfred Wetzler, z koncentračního tábora v **Osvětimi**-Birkenau. Dvojice slovenských Židů patřila k těm nemnohým vězňům Osvětimi, jejichž pokus o útěk z tohoto dokonale střeženého táborového komplexu skončil úspěšně. Výjimečný byl však ještě v dalším ohledu. Svým útekem se totiž pokusili nejen zachránit vlastní život, ale též informovat světovou veřejnost a především budoucí židovské oběti a představitele spojeneckých vlád o probíhající likvidaci evropských Židů. Jen několik dní po svém úspěšném útěku sepsali v Žilině, kam se uchýlili, přibližně šedesátistránkovou detailní zprávu o fungování největšího nacistického koncentračního a vyhlazovacího tábora. Podařilo se ji propašovat do Švýcarska, dostala se mj. na britskou ambasádu v Bernu, do Spojených států a do Vatikánu. Odvysílalo ji BBC a publikoval západní tisk. V době, kdy plynové komory v Birkenau běžely na plné obrátky a kdy začínaly deportace maďarských Židů do Osvětimi, chtěli Wetzler s Vrbou varovat, co ve skutečnosti znamená "*přesídlení na východ*", jehož pravý smysl se nacistům v té době stále dařilo do značné míry držet v tajnosti. Věřili, že se jim tak podaří podnitit přijetí opatření, která by nacistický plán zmařila. Ani jedné z těchto tragických událostí se bohužel zabránit nepodařilo. Bez jednoznačné odpovědi zůstává otázka, proč ti, kteří byli s obsahem zprávy seznámeni, zejména pak představitelé maďarských Židů a spojenci, zatajili pravdu před oběťmi či nepodnikli dostatečné kroky k zastavení probíhající genocidy. Zpráva Wetzlera a Vrby se ale každopádně stala jedním z prvních podrobných písemných dokumentů očitých svědků o holocaustu. Potvrdila autentičnost dosavadních zpráv o nacistických koncentračních táborech, jimž se často přisuzovala malá důvěryhodnost, protože popisovaly skutečnosti natolik hrůzné, že překračovaly představivost veřejnosti. Po válce byla využita v tzv. norimberském procesu a dnes je považována za jeden z nejdůležitějších dokumentů 20. století.

Walter Rosenberg (později si změnil jméno na Rudolf Vrba) se narodil v roce 1924 v Topolčanech na Slovensku. V patnácti letech byl po zavedení tzv. židovského kodexu vyloučen z bratislavského gymnázia. Dvakrát se neúspěšně pokusil utéct ze Slovenska přes

Maďarsko, po druhém pokusu byl deportován do Majdanku a odtud po dvou týdnech, koncem června 1942, do Osvětimi. Tam byl, podobně jako Alfred Wetzler, vězněn bezmála dva roky. Zpráva, kterou spolu s Alfredem Wetzlerem po jejich útěku, koncem dubna 1944, sepsali, přinesla podrobné informace o geografické poloze vyhlazovacího tábora Osvětim-Birkenau, o způsobu masového vraždění v osvětimských plynových komorách, praktikovaného v té době po téměř dva roky, přehled nejdůležitějších událostí tábora od dubna 1942 (mezi nimi také vytvoření terezinského rodinného tábora a březnovou likvidaci zářijových transportů) a číselný odhad dosavadních obětí nacistického vraždění v Osvětimi. Popisuje se v ní klasifikace vězňů podle jejich "provinění", pracovní a životní podmínky v táboře, selekce i systém ostrahy tábora. Do rukou spojeneckých vlád se zpráva dostala v červnu 1944. Vrba se v září 1944 přidal k partyzánskému hnutí. Po válce vystudoval v Praze Vysokou školu chemicko-technologického inženýrství a později proslul po celém světě jako odborník na biochemii mozku a výzkum cukrovky a rakoviny. V roce 1958 opustil komunistické Československo, dva roky působil jako specialista na biochemii na ministerstvu zemědělství v Izraeli. V šedesátých a sedmdesátých letech se věnoval výzkumu a přednášel na univerzitách v Anglii, Kanadě a v USA. Od roku 1976 je profesorem farmakologie na lékařské fakultě University of British Columbia ve Vancouveru, kde dodnes žije.

Jako výjimečný svědek holocaustu vystoupil ve čtyřech klíčových dokumentárních filmech na dané téma: "*Genocide*" (součást seriálu "*World at War*", režie Jeremy Isaacs, BBC, Londýn 1973), "*Auschwitz and the Allies*" (režie Rex Bloomstein, spolupráce Martin Gilbert, BBC, Londýn 1982), "*Shoah*" (režie Claude Lanzmann, Paříž 1985), "*Witness to Auschwitz*" (režie Robert Taylor, CBC, Toronto 1990). Publikoval řadu článků a studií o různých aspektech šoa a především autobiografickou knihu *I cannot forgive*, která poprvé vyšla v roce 1964 v Londýně a New Yorku a později také v Německu, Francii, Holandsku a Izraeli. U nás se objevila v roce 1998 pod titulem Rudolf Vrba: *Utekl jsem z Osvětimi*, Sefer, Praha 1998.

Zkrášlovací akce a návštěva Mezinárodního výboru Červeného kříže v Terezíně

23. června 1944

Jedním ze specifik terezinského ghetta byla role, kterou sehrálo v nacistické propagandě. Snaha nacistů využít Terezín pro maskování svých skutečných záměrů a skutečného nakládání s evropskými Židy vyvrcholila v červnu 1944 jednodenní prohlídkou ghetta delegací Mezinárodního výboru Červeného kříže.

Mezinárodní výbor Červeného kříže již delší dobu bez úspěchu usiloval o povolení návštěvy některého z hlavních nacistických koncentračních táborů, do nichž byli hromadně deportováni Židé z celé Evropy. Povolení návštěvy terezinského ghetta, k níž se Hlavní úřad říšské bezpečnosti poprvé pozitivně vyjádřil v červnu 1943, bylo z nacistické strany součástí snahy přesvědčit světovou veřejnost o nepravdivosti množících se zpráv o vraždění Židů. Jako místo, které mělo za úkol zastřít skutečný rozměr probíhající genocidy a poskytnout nacistům klamně alibi, bylo vybráno právě tereziňské ghetto.

Ke změnám, jejichž cílem bylo "*zlepšit*" navenek situaci v ghettu, docházelo tedy už od jara 1943. V květnu bylo například ghetto přejmenováno na "*židovské sídliště*" a denní rozkazy se nyní staly "*sděleními samosprávy*", vydávanými jako ozdobné plakáty. V téže době byla také

v Terezíně založena "*Banka židovské samosprávy*", která operovala speciálními terezínskými penězi, ve skutečnosti zcela bezcennými papírky. Během následujícího léta se ulicím v ghettu dostalo civilních názvů namísto do té doby užívaných vojenských označení pouze písmeny a číslicemi.

Konkrétním podnětem, který vedl k rozhodnutí o "*zkrášlení*" Terezína byl požadavek Dánského Červeného kříže, aby bylo jeho zástupci umožněno navštívit 466 dánských Židů, deportovaných do ghetta v říjnu 1944. Dánské úřady ve prospěch těchto svých občanů intervenovaly u německých úřadů v Kodani a Berlíně. Oficiální zahraniční návštěva však ve stávajících kritických podmínkách, ve kterých vězni terezínského ghetta žili, byla pro nacisty nepřijatelná. Vzniklou situaci se nacisté rozhodli vyřešit "*zkrášlením*" Terezína do takové míry, aby jej bylo možné zahraniční delegaci prezentovat.

"*Zkrášlení*" města znamenalo vytvořit dostatečně přesvědčivé "*nablýskané*" kulisy, za kterými by se skryla skutečná situace terezínských Židů. Na popud německého ministerstva zahraničí a německého Červeného kříže nařídila SS "*zkrášlení*" ("*Stadtverschönerung*") koncem roku 1943, na plné obrátky se akce rozběhla počátkem roku 1944.

Vězňové museli čistit a upravovat ulice a domy v ghettu. Centrální náměstí, které bylo do té doby pro Židy nepřístupné, bylo nyní vyzdobeno novým trávníkem a růžovými keři. V ghettu se objevily obchody, kavárny či lázeňský hudební pavilon. Na různých místech byly instalovány lavičky. Bylo zřízeno dětské hřiště, jesle, školka i škola. Na ulicích se objevily zdobené ukazatele, prozrazující cestu do banky, na poštu, na koupaliště nebo do kavárny. Úprava "*fasády*" terezínského ghetta se týkala také interiérů některých ubikací a bytů, zejména těch, které se nacházely v přízemích domů, kolem nichž měla delegace procházet. Upraveny byly i společenské domy, koncertní a divadelní sály. Změny se týkaly také některých do té doby běžných nařízení: zrušena byla "*povinnost zdravít*", noční zákaz pobytu venku se posunul až na 22. hodinu večer. Rozšířen byl také prostor, kde se směli Židé pohybovat.

V květnu 1944 bylo z Terezína deportováno do Osvětimi 7500 vězňů s cílem snížit v době návštěvy do očí bijící přelidněnost ghetta. V té době už byl také Terezín natolik "*zkrášlen*", že Himmler vydal souhlas s návštěvou terezínského ghetta a jednoho pracovního tábora (míněněn byl pravděpodobně rodinný tábor v Auschwitz-Birkenau) delegaci Mezinárodního výboru Červeného kříže a zástupcům Dánska a Švédska.

Připravoval se podrobný plán návštěvy tak, aby nedošlo k žádné nepředvídatelné chybě, jež by celou kamufláž prozradila. Vězňové dostali za úkol obléci se v den návštěvy do svých nejlepších šatů, válečným veteránům a mrzákům bylo zakázáno vycházet na ulice. Celá trasa prohlídky byla několikrát předem zkontrolována.

Tříčlenná delegace navštívila ghetto 23. června 1944. Tvořili ji dva Dánové - Frants Hvass z ministerstva zahraničí a zplnomocněnec Dánského Červeného kříže Juel Henningsen - a funkcionář Mezinárodního výboru Červeného kříže, Švýcar Maurice Rossel. Delegaci doprovázela řada vysokých nacistických funkcionářů, zástupce Německého Červeného kříže a terezínský "*židovský starší*" Paul Eppstein. Delegáti směli hovořit s dánskými vězni, kontaktu s dalšími Židy však bylo účinně zabráněno. Hosté navštívili sídlo "*židovské samosprávy*", kde je dr. Eppstein přivítal a zasloužil do zmanipulovaných statistických údajů o ghettu, týkajících se stavu obyvatel, úmrtnosti, potravinových přidělů atd. Prohlídka ghetta pokračovala návštěvou parní prádely, jídelního sálu, obytného baráku pro židovské dělníky, pekárny,

dětské zotavovny či společenského domu, kde se právě jakoby náhodou uvádělo představení dětské opery. Návštěva prošla kolem budovy, která se o měsíc dříve stala "školou", v níž se však nikdy nevyučovalo. Navštívila příbytky několika Dánů a prominentních vězňů, lékárnu, banku, poštu, obchod, řeznictví, požární stanici, lázně, chirurgii a další fiktivní instituce, které vznikly pouze proto, aby byly delegaci předvedeny.

Celá prohlídka zahrnující také oběd trvala okolo osmi hodin. Všichni tři delegáti sepsali po návštěvě Terezína zprávy, z nichž nejskandálnější se stala zpráva Maurice Rossela. Zatímco zprávy Hvasse a Henningsena, přestože neodhalily nacistickou lež, vyjadřují sympatie vůči Židům a jsou ve svých tvrzeních zdrženlivé, Rosselův text je zcela v souladu s nacistickou intencí prezentovat terezínské ghetto jako vcelku normální židovské město se skutečnou vlastní samosprávou. Mezi nejskandálnější tvrzení patřila ta, že "Policie SS ponechává Židům volnost, aby si zorganizovali správu podle svého", a "Terezínský tábor je konečný tábor, odkud normálně nikdo, kdo jednou vstoupil do ghetta, není odeslán jinam". Nacistická snaha skrýt pravdu o Terezíně byla v tomto smyslu úspěšná.

Svým způsobem na akci "zkrášlení" ghetta navazovalo také natáčení propagandistického filmu, k němuž v Terezíně došlo jen několik týdnů po návštěvě zástupců Dánska a Mezinárodního Červeného kříže. Během srpna a září 1944 tu nacističtí filmaři pořídili snímek, jehož původní název pravděpodobně zněl "*Theresienstadt. Ein Dokumentarfilm aus dem jüdischen Siedlungsgebiet*". Vzhledem k tomu, že byl dokončen až během posledních týdnů války, nebyl nikdy předveden širší veřejnosti. V posledních měsících existence ghetta byl Terezín ještě několikrát ve své "zkrášlené" podobě předveden dalším zahraničním návštěvám.

Období "zkrášlování" ghetta však vzalo za své, když bylo na podzim 1944 z Terezína do Osvětimi deportováno přes 18 tisíc vězňů.

Terezínský transport do Švýcarska

7. února 1945 ráno přešel švýcarské hranice do městečka Kreuzlingenu vlak s 1200 cestujícími. Nejednalo se však o běžné pasažéry. Tito cestující byli totiž ještě dva dny předtím vězni terezínského ghetta. Co vedlo k tomuto mimořádnému propuštění obětí nacistického genocidního systému, propuštění lidí, kteří podle nacistických plánů měli být odsouzeni k smrti?

Transport terezínských vězňů byl na jedné straně součástí snah o záchranu alespoň zbylé části evropských Židů, na stranu druhou úsilí nacistických pohlavárů odvrátit blížící se absolutní porážku německé "Třetí říše". Jejich propuštění bylo umožněno díky jednání bývalého ministra a významného švýcarského konzervativně-katolického politika Jean-Marie Musyho. Tento zapřísáhlý antikomunista měl v mnohém blízko ke švýcarskému frontismu (švýcarská forma fašismu) a také k mnohým nacistickým pohlavárům. Musy byl osloven švýcarskou židovskou ortodoxní organizací Isaaca Sternbucha a díky jeho osobnímu kontaktu s Heinrichem Himmlerem se mu zdařilo vyjednat propuštění těchto židovských vězňů. Motivem Musyho jednání zřejmě nebyly peníze (i když za své "služby" obdržel dodnes přesně

nezjištěnou částku), ale především snaha očistit svou pověst politika spjatého s fašistickým hnutím.

Podobné úvahy konec konců vedly i jeho partnery z SS, především Himmlera. Himmler a jeho lidé na konci války s vědomím Hitlera vedli různá jednání o možném propuštění vězněných Židů výměnou za materiální protihodnoty. Pravým účelem těchto jednání však bylo prostřednictvím Židů, jejichž vliv nacisté v souladu se svým antisemitským světonázorem přeceňovali, navázat kontakt se západními spojenci a vyvolat tak jednání, jež měla nakonec vést k rozdělení protinacistické koalice a vytvoření nové fronty proti Sovětskému svazu. Taková myšlenka bezpochyby musela být blízká i Musymu. Nacisté však ve stejnou dobu vyjednávali také se zástupcem americké židovské pomocné organizace Joint ve Švýcarsku Saly Mayerem a zástupcem War Refugee Board (americká organizace na pomoc uprchlíkům) Roswellem McClellandem. Transport z Terezína také nebyl zcela bez precedentu. Již v srpnu 1944 tak bylo do Švýcarska propuštěno 318 Židů a v prosinci je následovalo dalších 1368 z Bergen-Belsenu.

V Terezíně 3. února 1945 vydala komandantura příkaz k sestavení transportu. Mohli do něj být zařazeni deportovaní z Protektorátu, Německa, Rakouska a Holandska, vyloučení naopak byli vězňové z Dánska a Slovenska, stejně jako židovští míšenci, kteří byli nedlouho předtím do tábora deportováni. Podle těchto směrnic bylo vybráno téměř 4000 vězňů. Narozdíl od jiných transportů se tito vězňové do transportu hlásili dobrovolně. Mnohým se však zdál příliš riskantní - měli v dobré paměti všechny nacistické klamy a podvody a pochybovali o tom, že transport skutečně pojedje do Švýcarska. Nakonec se přihlásilo asi 1900 vězňů, z nichž velitel tábora Rahm s dalšími vysokými důstojníky SS vybral 1200. Při výběru si vězňové důkladně prohlíželi a vylučovali ty, kteří špatně vypadali, ale také vězňové s akademickým vzděláním či ty, kteří v civilním životě zaujímali významné postavení. Do transportu si vězňové nesměli vzít obvyklé příkrývky a batohy, ale vyfasovali "*civilní*" zavazadla. Na cestu dostali také na Terezín neobvyklé vybavení potravinami: čokoládu, konzervy atd.

Neobvyklé byly také osobní vagóny, do nichž vězňové - tentokrát bez v Terezíně jinak obvyklé šikany v nastoupili. Z tábora vlak odjel 5. února odpoledne a podle terezínského způsobu značení transportů mu byla přidělena zkratka Ew. Když projížděli přes rozbombardované Německo, panovalo ve vlaku obrovské napětí a vězňové se neustále snažili sledovat směr jízdy. Po cestě jim bylo přikázáno odpárat z oblečení židovské hvězdy a před hranicí vlak zastavil a ženy dostaly rtěnky a pudr, mužům bylo nakázáno oholit se. 7. února ráno vlak přešel do švýcarského Kreuzlingenu.

Švýcarské úřady, které Musy o transportu informoval až ve chvíli, kdy vlak již stál před švýcarskou hranicí, byly - podobně jako v případě předchozích transportů - příjezdem vlaku zaskočeny. Zpočátku byli bývalí terezínští vězňové umístěni v karanténě v táboře v St. Gallenu. Lékaři konstatovali, že jsou podvyživení, ale nemají většinou žádné nakažlivé nemoci. Z karanténního tábora se dochoval soubor fotografií zachycující (nepříliš dobré) podmínky jejich ubytování v St. Gallenu a unavené a utrápené obličeje - především starých - lidí. Později byli umístěni v táboře v Adliswilu poblíž Curychu a nakonec v hotelech poblíž Montreux. Podle některých dokumentů a vzpomínek zamýšlely švýcarské úřady tyto uprchlíky odsunout ze svého území ještě před koncem války do severní Afriky, ale kvůli jejich odporu nebyl údajně tento plán realizován. Dosud však nebyly nalezeny žádné dokumenty, které by tyto údaje upřesňovaly, nebo naopak vyvracely. Setkání se svobodou bylo zkaleno tím, že se bývalí terezínští vězňové dovídali o tom, co se stalo s jejich blízkými

deportovanými na východ. Převážná část českých vězňů se vrátila na počátku července do osvobozeného Československa.

Literatura:

- Alain Dieckhoff: *Rescapés du Génocide. L'action Musy: une opération de sauvetage de Juifs européens en 1944-1945*, Fédération Suisse des Communautés Israélites - Helbing & Lichtenhahn, Bale - Francfort-sur-le-Main 1995
- Miroslav Kárný: *Geschichte des theresienstädter Transports in die Schweiz*, in: *Judaica Bohemiae*, roč. XXVII, 1991, pp. 4-16
- Yehuda Bauer: *Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations, 1933-1945*, Yale Univ. Press, New Haven - London 1994

Osvobození Osvětimi

27. ledna 1945

27. ledna 1945 osvobodila sovětská armáda největší nacistický koncentrační a vyhlazovací tábor Osvětim. Do vzdálenosti téměř 200 kilometrů od hornoslezského městečka Osvětimi se ale oddíly Rudé armády dostaly už v létě roku 1944. Tehdy také začali Němci s první fází likvidace tábora, či přesněji řečeno s přípravami na jeho budoucí evakuaci. Přesto rok 1944 znamenal období, kdy nacisté v osvětimských plynových komorách zavraždili více obětí než v předchozích dvou letech dohromady. V srpnu 1944 také dosáhl svého maxima počet vězňů tábora - přes 130 000 osob. Počínaje tímto měsícem ale bylo zastaveno jeho další rozšiřování.

Zabíjení Židů trvalo až do listopadu 1944. Během podzimu se nacisté zbavili většiny vězňů obsluhujících plynové komory a krematoria - přímých svědků osvětimského vraždění. Do poloviny ledna 1945 bylo z Osvětimi evakuováno 65 000 vězňů, deportovaných na otrockou práci do různých průmyslových závodů v Říši. Přibližně stejný počet vězňů zůstal v osvětimském táboře až do jeho konečné likvidace. Během posledních měsíců roku 1944 nechali Němci rozmontovat několik desítek dřevěných baráků v Birkenau. Spěšně byla vyvezena většina táborového bohatství - předmětů ukradených deportovaným Židům a skladovaných v barácích tzv. Kanady. Značnou pozornost věnovali nacisté také likvidaci důkazů svých zločinů - začali s pálením kartoték a jmenných seznamů Židů deportovaných do Osvětimi na okamžitou smrt. Rozkaz zahlázení stop se týkal také jam, do kterých se sypal popel ze spálených těl. S výjimkou jednoho byla demontována krematoria a plynové komory v Birkenau.

Konečnou likvidaci Osvětimi zahájili nacisté jen krátce před příchodem Sovětů v polovině ledna 1945. Ve dnech 17.- 21. ledna bylo z Osvětimi a pobočných táborů v evakuačních pochodech vyhnáno směrem na západ okolo 56 000 vězňů. Ve městě Gliwice a na dalších místech byli vězni naloženi do vlaků a deportováni do Mauthausenu, Buchenwaldu a dalších táborů v Říši. Tisíce vězňů během těchto tzv. pochodů smrti zahynuly nebo byly zastřeleny. 20. a 26. ledna byla vyhozena do povětří osvětimská krematoria. V táboře zůstalo přibližně 9 000 vězňů, převážně nemocných a vyčerpaných natolik, že nebyli evakuačních pochodů schopni. Z dochovaných dokumentů vyplývá, že nacisté plánovali jejich likvidaci jako svědků spáchaných zločinů, během posledních dnů před osvobozením jich však stihli zabít jen asi 700. Většina esesáků opustila oblast 20. a 21. ledna. Zmatku a paniky těch Němců, kteří v Osvětimi ještě zůstali, využili vězni k organizování zdravotní svépomoci a distribuci potravin

z táborových skladů, k nimž se otevřel přístup ještě před příchodem Sovětů. V táboře se však také začali objevovat svobodní lidé z okolí, kteří přicházeli rabovat sklady cenných předmětů, jež nacisté nestihli vyvést. Několik sirotků na pokraji smrti se v tomto období "bezvládí" dostalo do nových rodin, které si ještě před osvobozením chodily tajně do tábora vybrat dítě, jehož by se mohly ujmut.

Osvětimský táborový komplex osvobodili vojáci 60. armády 1. ukrajinského frontu v sobotu 27. ledna okolo 15. hodiny. Osvobození se dočkalo přibližně 7 000 bývalých vězňů, převážně Židů. Vedle dospělých také děti (mezi nimi několik dvojčat) a nemluvnata narozená v táboře. Sovětští vojáci našli asi 600 mrtvol vězňů, které nacisté zastřelili během svého útěku nebo kteří zemřeli vysílením. Někteří osvobození vězni zaplatili životem za neopatrné a unáhlené přejedení. Fyzicky schopní opouštěli tábor, jiní zůstávali na místě i několik měsíců pod dohledem lékařů ze dvou sovětských polních nemocnic, Polského červeného kříže a dobrovolníků. Krátce po osvobození dorazily do tábora sovětské a polské filmové štáby.

Vzpomínky bývalých vězenkyň:

"Kolem 18. ledna 1945 byli vězni a vězenkyně evakuováni. Všichni, kteří byli schopni pochodu, museli tábor opustit. Esesáci nám sdělili, že tábor je podminován a že kdo zůstane, zahyne. Mnoho z nás však esesákům nevěřilo a v táboře jsme zůstali (...) Do okamžiku osvobození jsme si museli sami poradit. Sháněli jsme především z táborových skladů potraviny a oděv (...) Stali jsme se svědky zapálení tzv. Kanady a vyhození krematorií do povětří. V období od evakuace do osvobození přešly přes náš tábor dvakrát německé vojenské formace, mezi nimi byli možná také esesáci. Když přecházeli poprvé, poručili všem Židovkám vyjít ven z bloků. Odvedli je směrem do města Osvětim a cestou zastřelili. Podruhé rozstříleli skupiny sovětských válečných zajatců." Zofia Lutomska-Kucharska, bývalá vězenkyně, v období osvobození tábora byla ošetřovatelkou v táborové nemocnici BIIe v Birkenau. (Andrzej Strzelecki: Ostatnie dni obozu Auschwitz, Państwowe Muzeum Oświęcim-Brzezinka, 1995, str. 102-103.)

"Tváří v tvář bližícímu se konci se většina příslušníků SS stala výjimečně nebezpečná. Zabijeli nás bez nejmenšího důvodu, stříleli do nás doslova jako do hus. Radostnou událostí se pro nás stala likvidace krematorií. Svědčila o bližícím se konci války (...) 25. ledna ráno nás někdo upozornil, že na území mužského lágru byl otevřen sklad s chlebem, kroupami a moukou. Pospíšili jsme si tam. Byli jsme tak slabí, že ani ti nejzdravější z nás neunesli víc než dva bochníky, ti slabší se sotva potáceli s jedním. Sklad s chlebem nečekaně obklíčilo několik esesáků, kteří v táboře zůstali. Vězni vycházející s bochníky v rukou byli ostřelováni ze samopalů (...) Poté, co jsme prohlédli sklady v bývalém mužském táboře, jsme se ve snaze najít nějaké potraviny vydali do oblasti krematorií, sprch a dohořívajících baráků Kanady. Ve sprchách jsme našli hromady oblečení a bot a v jedné z místností vlasy, které esesáci nestačili odvézt do Německa. Jídlo tam nebylo. Nakonec - s velkým strachem - jsme přišli ke krematoriím. V pecích jsme uviděli nedopálená lidská těla a okolo plechovky od cyklonu. Do plynové komory se nikdo neodvážil vejít (...) Jednoho dne jsme v táboře uviděli dvě ženy se sáňkami. Byly jsme si jisti, že si přišly pro nějaké děcko (...), jenže ony se nás zeptaly na cestu ke skladům, z nichž si chtěly odnést nějakou cennou věc. Doslova jsme oněměli. Nemohli jsme pochopit, jak mohou svobodní lidé přijít do tábora s takovými záměry. Snažila jsem se přesvědčit ženy, aby se vrátily. Vysvětlovala jsem jim, že přiblížit se ke Kanadě je dost nebezpečné (...) Ve chvíli, kdy se přiblížily ke skladům, zastřelil mladší ženu (dceru té starší) esesák, který se ukryval poblíž v jednom z baráků." Zofia Jankowska-Palińska, bývalá vězenkyně. (Strzelecki: Ostatnie dni obozu Auschwitz , 1995 str. 104-110.)

"27. ledna vešlo na území ženského táborového špitálu několik sovětských vojáků - zvědě se samopaly připravenými ke střelbě. Vězenkyně se na ně šťastně vrhly. O něco později přijela před blok celá jednotka vojáků na koních. Jakmile se sovětsí vojáci zorientovali v naší situaci, vybavili nás jídlem první jakosti (skvělý vojenský chléb, suchary a přírodní tuk). O den dva později se objevilo několik pěkně urostlých sovětských důstojníků oděných do čistých bílých dlouhých kožichů. Ti se pak začali ptát konkrétněji, čeho je nám nejvíc třeba." Dr. Irena Konieczna, bývalá vězenkyně, ve chvíli osvobození pracovala jako lékařka v táborovém špitálu. (Strzelecki: *Ostatnie dni obozu Auschwitz* , str. 112.)

Vzpomínka bývalého kameramana sovětského vojenského filmového štábu, který natáčel osvobozený tábor:

"Naším očím se naskytl strašlivý obraz: ohromné množství baráků (...) V mnoha z nich leželi na palandách lidé. Byly to kostry s nepřítomným pohledem, oblečené do lidské kůže. Samozřejmě jsme s nimi hovořili. Ty rozhovory ale byly velmi stručné, protože přeživší lidé neměli vůbec sílu a bylo pro ně vyčerpávající povědět cokoli o svém pobytu v táboře. Byli vyhladovělí, vysílení a nemocní (...) Když jsme jim vysvětlili, kdo jsme a proč tu jsme, projevíli nám trochu víc důvěry. Ženy plakaly, do pláče se dali také muži (...) Na území tábora stálo několik jakýchsi pyramid. Jednu tvořila hromada oblečení, jinou hrnce, další zubní protézy (...) Myslím, že taková zvěrstva si vedení naší armády nepředstavovalo. Vzpomínky odtamtud mě provázely po celý život. Bylo to to nejstrašnější, co jsem viděl a nafilmoval během války." Alexandr Voroncov z Moskvy. (Strzelecki: *Ostatnie dni obozu Auschwitz* , str. 126.)

Literatura:

- Andrzej Strzelecki: *Ostatnie dni obozu Auschwitz*, Państwowe Muzeum Oświęcim-Brzezinka, 1995.
- Ota Kraus, Erich Kulka: *Noc a mlha*, Praha 1958.
- Danuta Czech: *Kalendarz wydarzeń w KL Auschwitz*, Oświęcim 1992.
- Samuel Krakowski: *The Death Marches in the period of the evacuation of camps*, in: *The Nazi concentration camps. Structure and aims. The image of the prisoners. The Jews in the camps*, Jerusalem 1984.

Označení pasů německých Židů razítkem "J"

5. října 1938

5. října 1938 nařídily německé úřady označení cestovních pasů německých Židů zřetelným razítkem "J", tedy "Jude" - "Žid". Dosavadní pasy německých Židů byli prohlášeny za neplatné a Židé dostali lhůtu dvou týdnů k tomu, aby si nechali svůj původní pas tímto znamením označit. Červené písmeno "J" v cestovním pase se pak pro mnohé stalo zásadní překážkou na útěku před nacistickým pronásledováním. Jakkoli se to může zdát paradoxní, iniciativa k tomuto diskriminačnímu opatření vzešla ze strany Švýcarska, země s demokratickou a neutrální tradicí.

Švýcarské úřady byly totiž poděšeny přílivem židovských uprchlíků z území bývalého Rakouska, které bylo v březnu 1938 anektováno (tzv. "anšlus") nacistickým Německem.

Rakouští Židé byli vystaveni intenzivnímu teroru a mnoho z nich se snažilo opustit zemi. Podle úředního odhadu přicestovalo legálně do Švýcarska od 12. března do 1. dubna 1938 z Rakouska 3-4 tisíce uprchlíků. Švýcarská vláda ve snaze zastavit proud uprchlíků zavedla od 28. března pro držitele rakouských pasů vízovou povinnost. Rakouským Židům tak až na výjimky bylo zabráněno legálně přicestovat do Švýcarska a švýcarští pohraničníci dostali instrukce všechny držitele rakouského pasu bez platného víza, především ty, *"kteří jsou nebo pravděpodobně jsou Židé"*, na hranicích bez výjimky vracet.

Toto opatření však ztrácelo na účinnosti od léta 1938, kdy německé úřady vydávaly rakouským Židům německé cestovní pasy. Již od dvacátých let 20. století fungoval mezi Švýcarskem a Německem bezvízový cestovní styk. Německo bylo navíc nejvýznamnějším obchodním partnerem Švýcarska a rozhodující politické a hospodářské kruhy ve Švýcarsku vyjadřovaly obavy z toho, že zavedení vízové povinnosti pro německé občany by poškodilo švýcarské hospodářství. Švýcarské úřady hledaly proto cestu, jak zabránit legálnímu přicestování židovských uprchlíků, aniž by musela být zavedena vízová povinnost pro všechny držitele německých cestovních pasů. Přestože Heinrich Rothmund, šéf švýcarské cizinecké policie a hlavní realizátor (proti)uprchlické politiky, se zpočátku zasazoval o komplexní řešení (tedy o zavedení všeobecné vízové povinnosti), převážil při švýcarsko-německých jednáních názor, že není možné ztěžovat vstup do Švýcarska těm držitelům německých pasů, kteří *"stojí v normálním poměru k Německé říši"*.

Švýcarsko-německá jednání nakonec skončila dohodou o označení cestovních pasů německých Židů zřetelným razítkem "J". Německá strana vyšla Švýcarsku vstříc v tom, že nežádala reciproční označení pasů švýcarských Židů, které by především z právních a mezinárodněprávních ohledů nebylo pro švýcarskou stranu přijatelné. 4. října 1938 tak Švýcarsko zavedlo vízovou povinnost pro všechny německé *"neárijce"*, tedy osoby s razítkem "J" v cestovním pase.

Na druhou stranu je třeba zdůraznit, že restriktivní přístup vůči židovským uprchlíkům z Rakouska nebyl typický pouze pro Švýcarsko, ale pro všechny evropské státy.

Literatura:

- Michal Frankl: *Nedostupné útočiště: Švýcarsko a šoa*, in: Stín šoa nad Evropou. Sborník přednášek z cyklu uvedeného ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v lednu 2000 až prosinci 2001, Židovské muzeum v Praze, 2001, pp. 261-278.

Nacistické koncentrační tábory a ghetta

Mapa zachycuje pouze nejvýznamnější koncentrační tábory a ghetta.

Transporty

Registrací Židů, zabavením jejich majetku a jejich zbídačením byly dány základní předpoklady pro jejich věznění mezi skutečnými, nikoli jen pomyslnými zdi. Transporty Židů do ghetta a koncentračních táborů se otevřela další fáze tzv. "konečného řešení židovské otázky".

První deportace směřovaly již v říjnu 1939 na území Generálního gouvornamentu v rámci plánu na vytvoření zvláštní židovské rezervace, ve které měli být soustředěni a decimováni Židé z Německa a nacistické mocenské sféry. Do Niska nad Sanem, kde si měli sami vybudovat tábor, bylo z Moravské Ostravy a Frýdku-Místku ve dvou transportech posláno téměř 1300 mužů. Další transporty směřovaly do Niska z Vídně, která měla být na Hitlerovo přání přednostně vyčištěna od Židů. Deportace byly ale zastaveny, neboť nacistické vedení se mezitím rozhodlo pro koncentraci židovského obyvatelstva ve velkých ghettech. Část vězňů byla z tábora v Nisku vyhnána - většina z nich utekla na sovětské území - a část se po zrušení tábora v dubnu 1940 vrátila zpátky.

Systematické deportace Židů z území protektorátu byly zahájeny v říjnu 1941 transporty do ghetta v Lodži. 17. září bylo na poradě u Hitlera rozhodnuto o vysídlení Židů z Říše a z protektorátu do nově podmaněných území na východě. Prozatím mělo být 60 tisíc Židů soustředěno právě v Lodži. Kvůli přeplnění ghetta bylo nakonec deportováno pouze 20 tisíc Židů, z toho pět tisíc z Protektorátu. Od ledna 1942 bylo přelidnění a problémy se zásobováním potravinami v Lodži řešeno deportacemi do nedalekého Chelma, kde byli Židé vražděni za pomoci pojízdných plynových komor.

Spolu se zahájením deportací do Lodže bylo definitivně zakázáno vystěhování Židů z území Říše a protektorátu. Ústředna pro židovské vystěhovalectví přešla plynule na nový druh činnosti: organizaci transportů do Lodže, Terezína a dalších táborů. V protektorátu byla nařízena nová registrace Židů, která probíhala od 1. října 1941.

První z pěti transportů vždy po tisíci osobách z Prahy do Lodže byl vypraven 16. října 1941. Vybraných tisíc Židů se muselo na shromaždiště dostavit několik dní před odjezdem transportu. V do detailů propracované byrokratické proceduře, která zde za stálého ponížování probíhala, byli Židé zbaveni veškerého zbylého majetku, museli odevzdat klíče od bytů. Do transportu si směli vzít pouze zavazadla o celkové váze 50 kg na osobu. Podle nacistické interpretace práva ztráceli deportovaní dosavadní státní příslušnost. Stávali se pouhými obyvateli říše nacistických koncentračních táborů, říše hladu, zimy, utrpení a plynových komor. Z pěti tisíc českých Židů deportovaných do Lodže přežilo pouhých 277.

Lodž a ostatní ghetta a vyhlazovací centra na východě zatím nebyla schopna pojmout všechny protektorátní Židy. Proto bylo rozhodnuto o jejich koncentraci na protektorátním území. Původně se uvažovalo o zřízení dvou ghatt (jednoho pro Čechy, druhého pro Moravu) v blízkosti městských center s vysokou koncentrací židovského obyvatelstva. Nakonec však nacisté rozhodli o soustředění protektorátních Židů v Terezíně, který se svým pevnostním charakterem ke zřízení ghetta hodil a který bylo možné snadno oddělit od okolního světa.

První transport 342 mladých mužů - tzv. komando výstavby - do Terezína odjel 24. listopadu 1941. Za nimi následovala naprostá většina protektorátních Židů. Do konce roku 1942 byla již do Terezína z Protektorátu deportována většina židovského obyvatelstva - více než 61 tisíc mužů, žen a dětí. V letech 1943 a 1944 jejich osud sdílelo více více než 8000 protektorátních Židů. Na závěr války - i přes zjevnost nadcházející porážky - se nacisté rozhodli deportovat do koncentračních táborů též židovské míšence a Židy žijící ve smíšených manželstvích, kteří byli doposud před deportací chráněni. Z protektorátu bylo od 31. ledna do 16. března do Terezína k "*uzavřenému pracovnímu nasazení*" deportováno 3657 osob. Ze Sudet, připojených po mnichovské dohodě k německé "*Říši*", bylo do Terezína v letech 1942 - 1945 deportováno více 600 Židů. Celkem bylo z českých zemí do terezínského ghetta deportováno přes 74 tisíc Židů.

Literatura:

- Miroslav Kárný (ed.): *Terezínská pamětní kniha. Židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy, 1941-1945*, I., II. sv., Nadace Terezínská iniciativa - Melantrich, Praha 1995
- Karel Lagus, Josef Polák: *Město za mřížemi*, Naše vojsko - SPB, Praha 1964
- Jaroslava Milotová: *Okupační aparát a příprava transportů do Lodže*, in: Terezínské studie a dokumenty, 1998, pp. 42-66

Druhá republika

Mnichovskou dohodou bylo Československu velmocemi nadiktováno odstoupení českého pohraničí hitlerovskému Německu. Druhá republika, připravená Německem, Polskem a Maďarskem o 30 % území a třetinu obyvatel bývalého Československa, se potýkala s obrovskými hospodářskými a sociálními problémy. České a židovské obyvatelstvo v zabraných Sudetech bylo vystaveno pronásledování, násilí a nuceno k opuštění svých domovů. Po uzavření mnichovské dohody uprchlo do českého vnitrozemí více než 120 tisíc Čechů a zhruba 17 tisíc Židů. Při sčítání lidu v květnu 1939 bylo v sudetské župě napočítáno již pouze 2363 osob, které odpovídaly definici Žida podle norimberských zákonů.

Křišťálová noc se nevyhnula ani okupovanému pohraničí. V Liberci, Opavě, Krnově, Falknově (dnes Sokolov), Karlových Varech a na mnoha dalších místech byly vypalovány synagogy a ničeny židovské obchody a byty. Mnoho Židů ze Sudet bylo posláno do koncentračních táborů. Křišťálová noc v Sudetech uspišila proud židovských uprchlíků do českého vnitrozemí. Ty, kteří nechtěli odejít dobrovolně, vyvázely německé úřady násilně do nově vzniklého hraničního pásma s Československem.

Zklamání, deziluze, pocit krize a nejistoty vedly k opouštění demokratických a liberálních hodnot první republiky a k oživení českého antisemitismu. Zpočátku se nenávistná kampaň obrátila především proti židovským uprchlíkům z Německa a ze Sudet, pro které prý nebylo v době národního ohrožení v republice místo. Vláda druhé republiky se bránila jejich přílivu a a především po křišťálové noci byli židovští uprchlíci českými úřady na hranicích vraceni. Někdy byli nuceni trávit dlouhou dobu v zemi nikoho, neboť je ani jedna strana nebyla ochotná přijmout.

Pocit vnějšího ohrožení a pád demokratických hodnot dal zelenou snahám o národní integraci, vyloučení "*nenárodních*" prvků ze společnosti a hledání viníka za zánik první československé republiky. Propaganda pravicových stran spojených ve Straně národní jednoty se obracela proti parlamentní demokracii, Benešovi a Masarykovi. V rámci hledání vnitřního nepřítele, který údajně rozvracel jednotu českého národa, docházelo k oživení českého antisemitismu, který se s takovou silou projevoval naposled na přelomu 19. a 20. století, v době tzv. hilsneriády. Především v katolickém a agrárním tisku běžně vycházely antisemitské články a komentáře, v nichž byla Židům přikládána vina za ponížení českého národa. Nově se aktivizovala krajní pravice a s ní i antisemitská propaganda českých fašistů.

Židé začali být omezováni ve výkonu povolání a byli propouštěni ze státní správy. Lékařské, advokátní a další profesní organizace usilovaly o vyloučení Židů a odstranění nepříjemné konkurence. Stejně jako tomu bylo v Německu, i české průmyslové kruhy spatřovaly v židovském majetku bohatou kořist. Byl omezován volný převod majetku emigrantů do zahraničí.

Antisemitskou štvanici podporoval vnější tlak nacistického Německa. Československému ministru zahraničí Františku Chvalkovskému při návštěvě Berlína 21. ledna 1939 vytkl Adolf Hitler nedostatečnou rozhodnost při řešení "*židovské otázky*" v Československu. Bezprostředně poté rozhodla vláda o propouštění státních zaměstnanců židovského původu. Vláda přijala též nařízení o přezkoumání státního občanství zaměřené proti Židům, kteří nebyli české nebo slovenské národnosti. Na emigranty žijící v Československu byl vyvíjen tlak k opuštění země a mohla jim být na základě rozhodnutí vlády ukládána různá omezení.

Československá vláda byla však ve svých protižidovských snahách omezována obavami z bojkotu československého zboží na západních trzích a jednáním o zahraniční půjčku, která měla odlehčit přetíženým financím druhé republiky. Ta byla totiž vázána na dodržování práv židovského obyvatelstva a část z ní měla být použita k financování židovské emigrace.

Většina protižidovských nařízení přijatých během druhé republiky však nemohla být v krátkém čase, který nacistické Německo zbytkovému Československu vyměřilo, plně realizována.

Literatura

- Jan Rataj: *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938 - 1939*, Karolinum, Praha 1997
- Miroslav Kárný: *Politické a ekonomické aspekty "židovské otázky" v pomnichovském Československu*, in: Sborník historický, č. 36, 1989, pp. 171-212
- Petr Bednařík: *Antisemitismus v denících Venkov a Večer v období druhé republiky*, in: Helena Krejčová, Jana Svobodová (ed.): *Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939 - 1945, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR - Maxdorf, Praha 1998, pp. 118-144*
- Fred Hahn: *Židé a druhá, Česko-slovenská republika*, in: *Střední Evropa*, roč. X, č. 38-39, 1994, pp. 190-196

Protižidovská politika po zřízení Protektorátu Čechy a Morava

V noci z 14. na 15. března 1939 překročila vojska nacistického Německa české hranice. Československý prezident Emil Hácha byl pod nátlakem v Berlíně donucen k souhlasu s nacistickou okupací českých zemí. 16. března byl Adolfem Hitlerem v Praze vyhlášen tzv. Protektorát Čechy a Morava, v němž byly české země odsouzeny do područí Německa a Čechům byla ponechána pouze omezená autonomie. V čele "*protektorátu*" stál říšský protektor, kterým se stal Konstantin von Neurath.

V době zřízení Protektorátu Čechy a Morava mělo podle oficiální statistiky na jeho území žít 118 310 Židů, z nichž se 103 960 hlásilo k židovskému vyznání. Zbytek byl jiného náboženství nebo bez vyznání.

Na protektorátním území mohli nacisté použít metody pronásledování a separace židovského obyvatelstva vyzkoušené již dříve v Německu, případně v připojeném Rakousku. Svůj vliv na protižidovskou politiku chtěla prokázat i protektorátní vláda, která měla především zájem na převedení židovského majetku do českých rukou. Tím se kromě jiného chtěla bránit obávané germanizaci. Omezení práv a svobod židovských obyvatel tak na sebe po vzniku Protektorátu nenechala dlouho čekat. Antisemitismus druhé republiky po okupaci okamžitě přerostl v praktickou protižidovskou politiku.

V počátcích okupace se snažily radikálně pravicové organizace - např. fašistická Vlajka - těžit z nastalé situace a domnívaly se, že bude dán volný průchod protižidovskému násilí. Množily se útoky na židovské objekty (synagogy) i proti jednotlivým Židům. Na jaře 1939 např. fašisté zapálili synagogu v Jihlavě, poškodili synagogu v Dobříší a provedli protižidovský pogrom v

Příbrami. Silné protižidovské výtržnosti byly hlášeny v srpnu 1939 v Brně, kde byla řada Židů surově napadena a zbita. Na druhou stranu je třeba konstatovat, že české bezpečnostní složky většinou proti antisemitským výtržníkům zasahovaly a že akce českých fašistů nezískaly masovou podporu.

Protektorátní vláda již na své první schůzi zakázala židovským lékařům výkon praxe ve veřejných institucích a vzala na vědomí zastavení praxe židovských advokátů ze strany advokátní komory. Židé měli být odstraněni ze všech vedoucích míst v průmyslových podnicích a dalších organizacích. Bylo schváleno vydání zvláštních nálepek k označení "*árijských*" obchodů. Další opatření protektorátní vlády směřovala k zamezení volného nakládání s židovským majetkem a k jeho přebírání do české správy. To ale nebylo říšským protektorem Konstantinem von Neurathem schváleno, neboť okupační úřady a německé průmyslové kruhy nebyly ochotné připustit arizaci židovského majetku do českých rukou.

Namísto toho vydal 21. června 1939 říšský protektor vlastní nařízení o židovském majetku, v němž byla na území Protektorátu pro definici židovství poprvé uplatněna rasová kritéria norimberských zákonů. Říšský protektor tím převzal iniciativu v protižidovské legislativě do svých rukou. Nařízení zakazovalo Židům a židovským podnikům svobodně nakládat s vlastním majetkem, přičemž říšský protektor dosazoval do židovských podniků nucené správce. Velmi široká definice židovského majetku a židovského podniku umožňovala okupačním úřadům prostřednictvím arizace germanizovat velkou část českých podniků.

Nacistické úřady zpočátku podporovaly židovskou emigraci a snažili se donutit co největší část židovského obyvatelstva k útěku do zahraničí. Za cestu ke svobodě museli emigranti platit vysoké poplatky a zanechat Říši většinu svého majetku. V červenci 1939 byla podle vídeňského vzoru Adolfa Eichmanna zřízena Ústředna pro židovské vystěhovalectví, která od této chvíle představovala jediný legální způsob emigrace. Ústředna ve složitě a pro žadatele ponižující proceduře vyřizovala formality k emigraci, zajišťovala převzetí majetku emigrantů a zároveň vykonávala dohled nad židovskou náboženskou obcí.

Emigrace však byla stále obtížnější. Neustále se snižoval počet států, které byly židovské emigranty ochotny přijímat. Západní země, bránící se přílivu uprchlíků z Německa a jím okupovaných zemí, stanovily velmi nízké roční limity. Ty platily i pro Palestinu, kam utíkali především členové sionistických organizací. Po rozpoutání války se počet možných cílových zemí dále snižoval a nakonec byli emigranti odkázáni především na země Jižní Ameriky a Šanghaj. Také počty emigrantů se stále snižovaly. Zatímco v roce 1939 se z Protektorátu legálně vystěhovalo 19 016 a v roce 1940 ještě 6176 Židů, v roce 1941 to bylo jen 535 a během následujících dvou let pouhých 93 osob. Celkem se tedy legálně z protektorátu vystěhovalo 26 093 Židů. K nim je třeba připočítat ty, kteří z Protektorátu utíkali ilegálně, především do Polska a po jeho obsazení na Slovensko. Celkem se odhaduje, že dohromady z Protektorátu uniklo zhruba 30 000 Židů. Řada z nich se později zapojila do zahraničního odboje. Část z nich také "*konečné řešení židovské otázky*" zastihlo v jiné zemi okupované Německem nebo nacházející se v nacistické sféře moci. Jenom transporty z Francie do Osvětími bylo na smrt odvečeno více než 600 bývalých československých občanů.

Literatura

- Tomáš Pasák: *Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945*, Práh, Praha 1999
- Jaroslava Mílotová: *Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze. Geneze a činnost do počátku roku 1940*, in: Terezínské studie a dokumenty, 1997

- Bohumil Černý: *Emigrace Židů z Českých zemí v letech 1938 - 1941*, in: Terezínské studie a dokumenty, 1997

Ghetto bez zdí

Vyloučení Židů z národní pospolitosti, jejich izolaci a omezení jejich svobod patřilo mezi tradiční požadavky evropských antisemitů všech zabarvení. (Viz např. program Rudolfa Vrby [Národní sebeochrana](#) z roku 1897.) V podstatě se jednalo o obnovení středověkých ghett, tentokrát ale tzv. ghett bez zdí, jejichž hranice nebyly určeny teritoriálně, ale zákazy a omezeními uvalenými na Židy. Ti se tak měli stát občany druhého řádu, před nimiž se majoritní společnost údajně musí bránit a kteří mohou být v prostoru toho kterého národa nanejvýš trpěni. Tyto představy začali nacisté uplatňovat i na protektorátním území. Nepřehledné množství nařízení a vyhlášek okupačních i protektorátních úřadů mělo Židy izolovat od zbytku společnosti.

Židům byl zakazován vstup do některých ulic, náměstí, parků, lesů a dalších veřejných míst. Od září 1939 se nesměli po 20. hodině zdržovat mimo svůj byt. Od listopadu 1940 nesměli Židé bez zvláštního povolení opustit - byť jen na přechodnou dobu - své bydliště. Židé nesměli navštěvovat divadla a kina, hostince a kavárny, plovárny, knihovny a další sportovní a zábavní zařízení. V městských hromadných dopravních prostředcích byli Židé omezeni na plošinu posledního vozu, na železnici nesměli používat jídelní nebo spací vozy a směli jezdit pouze nejnižší třídou, opět pouze v posledním vagónu. Měli zakázán vstup do čekáren a dalších nádražních zařízení. Byly omezeny nákupní hodiny pro Židy na dvakrát dvě hodiny denně a později pouze na dvě hodiny denně. Židům byly odebrány rozhlasové přístroje, byli omezováni v odběru potravin, nesměli chovat domácí zvířata. Bylo by možné jmenovat ještě dlouhou řadu zákazů a příkazů, které měly Židy ponížít a oddělit neviditelnou zdí od ostatních obyvatel.

V rámci tzv. arizace židovského majetku museli Židé přihlásit veškerý svůj majetek, počínaje uměleckými předměty, šperky, nemovitým majetkem, či rozhlasovými přístroji, bankovními konty a pojistkami konče. S tímto majetkem nesměli volně nakládat a později byl zabaven ve prospěch Říše. Byli vyháněni ze svých bytů a museli se často po více rodinách sestěhovat do jednoho bytu. Vládní nařízení z října 1939 umožnilo propouštění Židů ze zaměstnání bez nároku na náhradu a další zaopatřovací dávky. Židé podléhali pracovní povinnosti, neměli nárok na placenou dovolenou, museli být odděleni od ostatních zaměstnanců, neplatila pro ně ustanovení o ochraně práce a omezení pracovní doby.

Židovské děti byly vyloučeny z návštěvy německých a od srpna 1940 i českých veřejných i soukromých škol. Od března 1941 byly zakázány i tzv. přeškolovací kurzy pořádané židovskou náboženskou obcí a od července 1942 i vyučování v židovských školách. I přes zákaz soukromého vyučování byla pro židovské děti tajně organizována školní výuka.

Pro vydělení Židů ze společnosti bylo důležité, aby mohli být jasně identifikováni. Od března 1940 byly občanské legitimace Židů označeny písmenem "J" (Jude - Žid). Od 1. září 1941 museli Židé starší 6 let vycházet na veřejnost pouze se žlutou šesticípou hvězdou s nápisem "Jude" na oděvu. Protektorátní občané byli zároveň v tisku varováni, aby neprojevovali k takto označeným Židům sympatie. Jinak by i s nimi mohlo být nakládáno jako se Židy.

Projevy antisemitismu a pronásledování Židů se stalo součástí každodennosti obyvatel Protektorátu. Na druhou stranu ale společný nepřítel - nacistické Německo - a prostý lidský soucit pomáhal otupit hroty českého antisemitismu. Mnoho Čechů pomáhalo svým židovským přátelům a sousedům překonávat všeomezující zákazy a nařízení a těm, kteří se ukryli před deportací, přežít v úkrytu. Většina obyvatel se ale tváří v tvář pronásledování Židů chovala spíše pasivně a nechtěla sebe a své rodiny vystavovat nebezpečí.

Literatura

- Helena Petrův: *Židé v legislativě Protektorátu Čechy a Morava*, Institut Tereziánské iniciativy - Sefer, Praha 2000
- Karel Lagus, Josef Polák: *Město za mřížemi*, Naše vojsko - SPB, Praha 1964

Epilog

Z českých zemí bylo v letech 1941 - 1945 do Terezína, Lodže a dalších táborů deportováno celkem více než 81 tisíc Židů. Z nich se osvobození dočkalo pouze zhruba 10 500. Značná část židovského obyvatelstva nenastoupila do transportů, ale podílela se na ilegální odbojové činnosti či se ukryvala. Mnozí také před transportem raději ukončili svůj život dobrovolně. Počet protektorátních Židů, kteří působili v ilegalitě, byli zatčeni či spáchali sebevraždu se odhaduje na zhruba 8 tisíc. Z nich podle odhadů přežilo necelých 850 osob. Nacistické "konečné řešení židovské otázky" si tak v Protektorátu Čechy a Morava vyžádalo téměř 80 tisíc lidských životů.

Abychom uchovali rozměry tragédie genocidy židovského obyvatelstva českých zemí za druhé světové války, je třeba si neustále připomínat, že za abstraktními čísly stojí osudy konkrétních mužů, žen a dětí, z nichž každý měl vlastní tvář, vlastnosti, politické přesvědčení a především nárok na lidskou důstojnost. Proto jsou jména zavražděných zaznamenána na stěnách Pinkasovy synagogy v Praze a na stránkách *Tereziánské pamětní knihy*.

Literatura:

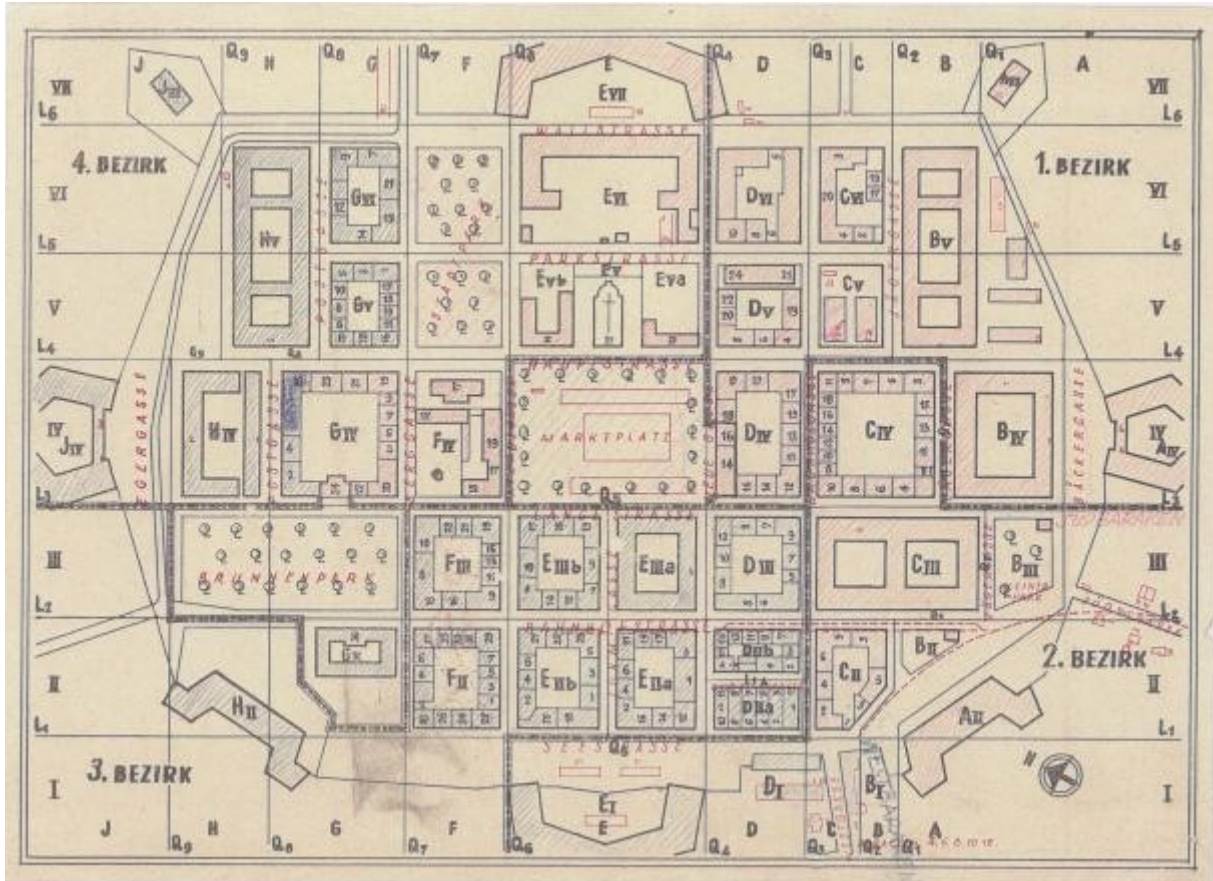
- Miroslav Kárný (ed.): *Tereziánská pamětní kniha. Židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy, 1941-1945*, I., II. sv., Nadace Tereziánská iniciativa - Melantrich, Praha 1995
- Karel Lagus, Josef Polák: *Město za mřížemi*, Naše vojsko - SPB, Praha 1964

Ghetto Terezín

1941 - 1945

Terezín byl vybudován v letech 1780 - 1790 jako pevnost střežící severní přístupy do vnitrozemí Čech. V roce 1782 mu byl udělen statut města, jehož život byl těsně spjat s vojenskou posádkou. Malá pevnost, tvořící součást tereziánského pevnostního systému, proslula v dobách habsburské monarchie jako věznice a trestnice pro vojenské i politické vězně.

Nejtragičtější období v dějinách města představují léta 2. světové války. Němečtí okupanti nejprve v červnu 1940 zřídili v Malé pevnosti policejní věznici pražského gestapa a poté 24. listopadu 1941 ve městě samotném ghetto. Tento sběrný a průchozí tábor byl určen nejprve pro Židy z tehdejšího Protektorátu Čechy a Morava, později také z Německa, Rakouska, Nizozemska, Dánska a Slovenska.

Plán Terezína z doby ghetta. Je zde patrné označení ulic kombinací písmen a číslic a názvy ulic z doby zkrášlování Terezína před návštěvou delegáta Mezinárodního výboru Červeného kříže.

Epilog

8. května 1945 formálně skončila válka v Evropě. Zanechala za sebou obrovské lidské a materiální škody. V jejím průběhu bylo ze strany nacistického Německa a jeho pomahačů zavražděno na 6 miliónů Židů, statisíce Romů, mentálně nemocných, homosexuálů a dalších skupin, které nacisté považovali za méněcenné. V nacistických koncentračních táborech a na popravištích zahynuly také milióny Rusů, Poláků a příslušníků dalších národů.

S prvním mírovým dnem však zdaleka utrpení bývalých vězňů koncentračních táborů nekončilo. Mnoho z nich umíralo na následky mučení a vysílení ještě po osvobození. Stávalo se například, že věžňové nesnesli normální stravu, kterou jim osvoboditelé rozdali. Množství obětí si vyžádaly epidemie - především tyfus, které řádily ve většině osvobozených táborů.

Odhaduje se, že v okamžiku konce války se v Evropě nacházelo kolem 8 miliónů lidí, které válka připravila o domov. Ještě na konci roku 1945 zbylo v táborech tzv. displaced persons (DP, přibližně: "lidé bez domova") zhruba 2 milióny lidí. Mezi těmito displaced persons bylo zhruba 200 tisíc Židů, kteří se dožili osvobození v nacistických koncentračních táborech. Většina z nich ztratila převážnou část své rodiny a nechtěla se vrátit do svého předchozího bydliště. Mnoho z nich usilovalo o emigraci do Palestiny, která však kvůli restriktivní imigrační politice Velké Británie narážela na mnohá úskalí. Tito lidé proto nezdávka ještě léta po skončení války museli žít pod vojenským dozorem v DP-táborech. Teprve postupně mohli odcházet a založit nový domov: většinou v Palestině, Spojených státech či západní Evropě.

Ani tím však jejich utrpení nekončilo. Nesli v sobě psychické následky prožitého utrpení, ponížení a často se nikdy nevyrovnali se ztrátou svých blízkých. Mnoho z nich trpělo iracionálními pocity viny, že právě oni přežili. Vyrovnání se s dědictvím holocaustu jim neusnadňovaly poválečné společnosti (včetně izraelské), které často ukazovaly nezájem o osudy těchto obětí a o dějiny holocaustu.

Počet obětí holocaustu je obrovský - hovoříme-li však o 6 miliónech zavražděných, neměli bychom nikdy zapomínat, že se jednalo o 6 miliónu jednotlivých mužů, žen a dětí, z nichž každý měl vlastní tvář, zvyky, názory a samozřejmě právo na život.

Chronologie dějin holocaustu

1920

24. února 1920

V Mnichově vyhlášen 25bodový program NSDAP.

1923

9. listopadu 1923

Pod vedením Adolfa Hitlera uspořádali nacisté v Mnichově neúspěšný pokus o puč.

1930

14. září 1930

Ve volbách do říšského sněmu získala NSDAP více než 18 % hlasů.

1932

31. července 1932

Ve volbách do říšského sněmu získala NSDAP více než 37 % hlasů.

6. listopadu 1932

V nových volbách do říšského sněmu získala NSDAP 33 % hlasů.

1933

30. ledna 1933

Adolf Hitler jmenován německým kancléřem.

27. února 1933

Požár říšského sněmu. Nacisté jej využili k vydání nařízeních omezujících občanské svobody.

20. března 1933

Heinrich Himmler oznamuje zřízení koncentračního tábora v Dachau.

1. dubna 1933

Čelověmecký bojkot židovských obchodů, právníků a lékařů.

7. dubna 1933

Přijat zákon o "*obnovení úřednického stavu*" (Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums), na jehož základě byli propuštěni Židé ve státní službě.

21. dubna 1933

Zákaz židovské rituální porážky zvířat (košerování).

10. května 1933

Veřejné pálení knih židovských a nacistickému režimu nepřátelských autorů.

25. srpna 1933

Podepsána tzv. Haavara dohoda mezi německou vládou a sionistickými organizacemi usnadňující emigraci Židů do Palestiny.

17. září 1933

Založeno Reichsvertretung der deutschen Juden (Říské zastoupení německých Židů).

V jeho čele stál uznávaný liberální rabín Leo Baeck.

22. září 1933

Židé vyloučeni z kulturního života v Německu.

1934

30. června 1934

Tzv. "*noc dlouhých nožů*" - na Hitlerův rozkaz zlikvidovala SS vedení SA.

25. července 1934

Pokus rakouských nacistů o puč. Zavražděn kancléř Engelbert Dollfuß.

2. srpna 1934

Umírá německý prezident Paul von Hindenburg. Hitler poté sjednocuje úřad říšského kancléře a prezidenta a přisuzuje si titul "*vůdce a říšský kancléř*".

1935

13. ledna 1935

V Sársku se konalo referendum, na jehož základě bylo Sársko připojeno k Německu.

16. března 1935

V Německu zavedena všeobecná branná povinnost.

15. září 1935

Na stranickém sjezdu NSDAP v Norimberku vydány tzv. norimberské zákony.

14. listopadu 1935

Vydána první doplňující nařízení k tzv. norimberským zákonům - jejich součástí je i definice Žida a židovských míšenců.

1936

7. března 1936

Vstup německé armády do Porýní, které bylo versailleskou smlouvou prohlášeno za demilitarizované pásmo.

6. - 16. února a 1. - 16. srpna 1936

V Německu pořádány zimní a letní olympijské hry.

1937

21. března 1937

Papež Pius XI. vydal encykliku *Mit brennender Sorge* (S palčivou starostí) proti rasismu a nacionálnímu socialismu.

1938

13. března 1938
Obsazení Rakouska německou armádou - tzv. Anschluß.
26. dubna 1938
V Německu vydáno nařízení o povinném ohlášení židovského majetku v hodnotě přesahující 5000 říšských marek.
29. května 1938
V Maďarsku vydán první protižidovský zákon, který omezoval podíl Židů na hospodářství země na 20 %.
23. července 1938
Nařízeno zavedení zvláštních průkazů pro Židy platných od 1. ledna 1939.
25. července 1938
Nařízení, podle něž židovští lékaři v Německu smějí ošetřovat pouze židovské pacienty.
6. července 1938 - 15. července 1938
Konference v Évianu: zástupci 32 států se bez výsledku radili o možnostech přijímání uprchlíků z nacistického Německa.
17. srpna 1938
Všichni židovští muži v Německu musejí užívat doplňující křestní jméno Israel, všechny židovské ženy Sara.
20. srpna 1938
Ve Vídni založena Ústředna pro židovské vystěhovalectví (Zentralstelle für jüdische Auswanderung).
29. září 1938
Podepsání mnichovské dohody: velmoci se bez účasti československých zástupců dohodly na teritoriálním okleštění Československa.
5. října 1938
Pasy německých Židů mají být označeny písmenem "J" (= Jude - Žid).
28. října 1938
Vypovězení polských Židů: zhruba 17 tisíc v Německu žijících Židů s polským občanstvím vyhnáno přes polské hranice.
9. listopadu 1938 - 11. listopadu 1938
V Německu byl rozpoután pogrom známý pod názvem křišťálová noc. Byla vypálena či poničena většina synagog, vyrabovány židovské obchody a mnoho Židů zabito či odvečeno do koncentračních táborů.
12. listopadu 1938
Na poradě pod vedením Hermanna Göringa rozhodlo nacistické vedení uložit německým Židům pokutu ve výši jedné miliardy říšských marek za údajné vyprovokování pogromu.

1939

21. ledna 1939
Na Göringův rozkaz byla v Německu založena Říšská ústředna pro židovské vystěhovalectví (Reichszentrale für jüdische Auswanderung).
30. ledna 1939
Hitler před říšským sněmem "*prorokuje*" zničení židovské rasy v Evropě v případě války.
14. - 15. března 1939
Obsazení českých zemí německou armádou. Vyhlášení samostatného Slovenského státu. 16. března vyhlášen Protektorát Čechy a Morava.

5. května 1939

V Maďarsku vyhlášen druhý protizidovský zákon, jímž byl podíl Židů na hospodářství země omezen na 6 %.

21. června 1939

Vydáno nařízení říšského protektora Konstantina von Neuratha o židovském majetku.

28. července 1939

V Praze vznikla z podnětu okupačních orgánů Ústředna pro židovské vystěhovalce .

1. září 1939

Nacistické Německo přepadlo Polsko. Začátek druhé světové války.

21. září 1939

Setkání Reinharda Heydricha s veliteli Einsatzgruppen a Adolfem Eichmannem.
Nařízeno zřízení židovských rad (Judenräte) na obsazených polských územích,
koncentrace Židů a registrace polských Židů a jejich majetku.

27. září 1939

Zřízení Hlavního úřadu říšské bezpečnosti (Reichssicherhauptamt - RSHA).

říjen 1939

Pokus o zahájení hromadných deportací Židů do Niska nad Sanem na Lublinsku.

23. listopadu 1939

Nařízeno označení Židů v Generálním gouvernementu. Od 1. prosince museli všichni Židé starší 10 let nosit na pravé paži pásku s Davidovou hvězdou.

1940

8. února 1940

Nařízeno zřízení ghetta v Lodži.

12. února 1940

Tisíc Židů ze Štětína a okolí bylo v noci vyvečeno z bytů a deportováno do tří vesnic v blízkosti Lublinu.

9. dubna 1940

Německá vojska vstoupila na území Dánska a Norska.

27. dubna 1940

Himmler nařizuje zřízení koncentračního tábora v Osvětimi.

10. května 1940

Začátek německého útoku proti západní Evropě. Během několika dní byla obsazena Belgie, Nizozemí a Lucembursko. Francie kapitulovala 22. června.

25. května 1940

Heinrich Himmler předkládá Hitlerovi memorandum, v němž navrhuje deportaci Židů na Madagaskar.

10. srpna 1940

Otevřeny kárné pracovní tábory v Letech u Písku a Hodoníně u Kunštátu.

26. září 1940

Na Slovensku založena Ústředna Židov.

3. října 1940

Vyhlášení Statut de Juifs (Židovského statutu) vládou ve Vichy.

5. října 1940

V Rumunsku vydány zákony o konfiskaci židovského majetku.

7. října 1940

V Bulharsku vydán Zákon na ochranu národa omezující práva Židů.

22. - 25. října 1940

Z Bádenska, Württemberska a Falce deportováni Židé na francouzské území, kde byli internováni v táboře v Gurs.

1941

10. ledna 1941
Registrace všech Židů v Holandsku.
1. března 1941
Heinrich Himmler nařizuje vybudování tábora v Birkenau (Osvětim II.).
6. dubna 1941
Německá agrese proti Jugoslávii a Řecku.
2. června 1941
Vláda ve Vichy vydává druhý Statut de Juifs (Židovský statut).
6. června 1941
V rámci přípravy německé invaze do Sovětského svazu vydán tzv. Kommissarbefehl (komisařský příkaz) nařizující vraždění politických komisařů v sovětské armádě.
22. června 1941
Útok německé armády proti Sovětskému svazu (tzv. Operace Barbarosa). Začíná vraždění Židů na okupovaných územích prostřednictvím tzv. Einsatzgruppen.
31. července 1941
Hermann Göring pověřuje Reinharda Heydricha praktickým provedením "*konečného řešení židovské otázky*" (viz kopie dopisu na stránkách Haus der Wannsee Konferenz).
9. září 1941
Vydání Židovského kodexu na Slovensku.
19. září 1941
V Říši a v protektorátu zavedeno povinné označení Židů starších šesti let židovskou hvězdou.
27. září 1941
Reinhard Heydrich nastoupil do funkce zastupujícího říšského protektora.
29. - 30. září 1941
Masakr více než 30 tisíc kyjevských Židů v Babi Jaru. Masakr byl pouze jednou z mnoha set hromadných vražd prováděných Einsatzgruppen ve spolupráci s Wehrmachtem a místními kolaboranty.
10. října 1941
Porada Reinharda Heydricha s jeho spolupracovníky, na níž bylo rozhodnuto o deportaci části českých Židů do Lodže a do Minsku a určen Terezín jako vhodné místo pro soustředění většiny protektorátních Židů. Výběr Terezína byl definitivně potvrzen na poradě konané 17. října.
16. října 1941
První transport z protektorátu do Lodže. Celkem v pěti transportech do lodžského ghetta deportováno 5002 Židů.
23. října 1941
Zákaz vystěhování Židů z německé Říše (platí i pro protektorát).
24. listopadu 1941
Příjezd prvního transportu, tzv. komanda výstavby, do Terezína.
25. listopadu 1941
Vydáno 11. prováděcí nařízení k norimberským zákonům, které mj. stanovilo, že Židé, kteří pobývají v zahraničí, ztrácejí německou státní příslušnost a jejich majetek propadá ve prospěch Říše.

1942

16. ledna 1942
Začátek deportací z Lodže do Chelмна, jež trvaly do září 1942.

20. ledna 1942
Konference ve Wannsee o koordinaci "konečného řešení".
23. února 1942
Lod' Struma s židovskými uprchlíky směřující do Palestiny se potopila u tureckých břehů. Zahynulo 768 pasažérů, katastrofu přežil pouze jediný.
9. března 1942
V protektorátu vydáno vládní nařízení o preventivním potírání cikánského zlořádu.
10. března 1942
Začátek masového vraždění ve vyhlazovacím táboře Belzec. Jenom v následujících týdnech bylo v tamějších plynových komorách zavražděno zhruba 30 tisíc Židů z Lublinska.
- konec března 1942
Začátek hromadných deportací do Osvětimi.
26. března 1942
Zahájeny deportace slovenských Židů. První vlna deportací byla ukončena 20. října 1942.
24. dubna 1942
Židům v Říši zakázáno užívat veřejnou dopravu.
29. dubna 1942
V Holandsku nařízeno označení Židů židovskou hvězdou.
27. května 1942
V Belgii nařízeno označení Židů židovskou hvězdou.
27. května 1942
V Praze spáchán atentát na Reinharda Heydricha, který těžkým zraněním 4. června podlehl.
7. června 1942
V obsazené části Francie zavedeno povinné označení Židů židovskou hvězdou.
10. června 1942
Jako odvěta za atentát na Heydricha vyhlazena obec Lidice.
11. června 1942
Eichmannův úřad nařizuje zahájení deportací Židů z Holandska, Belgie a okupované části Francie.
22. července 1942
Do provozu uveden vyhlazovací tábor Treblinka. Do srpna 1943 v něm bylo zavražděno 870 tisíc Židů.
22. července 1942
Zahájeny masové deportace z varšavského ghetta. Celkem do září 1942 deportováno zhruba 300 tisíc Židů, převážná většina do Treblinky.
2. srpna 1942
V protektorátu uspořádán soupis "cikánů, cikánských míšenců a osob žijících po cikánském způsobu".
4. září 1942
Zavedeno povinné označení židovskou hvězdou v Makedonii.
5. října 1942
Heinrich Himmler vydal rozkaz očistit všechny na říšském území ležící koncentrační tábory od Židů.
16. prosince 1942
Výnos Heinricha Himmlera o deportaci Romů do Osvětimi.
17. prosince 1942
Prohlášení spojenců odsuzující nacistickou vyhlazovací politiku.

1943

26. února 1943

Do Osvětimi přijel první romský transport. Deportovaní byli umístěni ve zvláštním "cikánském táboře".

4. - 11. března 1943

Židé z bulharské části Thrákie a Makedonie byli na příkaz bulharské vlády zadrženi. Více než 11 tisíc z nich bylo deportováno do Treblinky.

19. dubna - 16. května 1943

Povstání ve varšavském ghettu.

2. srpna 1943

Povstání ve vyhlazovacím táboře Treblinka.

1. - 2. října 1943

Německá policie pořádá akci, jejímž cílem je zatknout a deportovat dánské Židy. Většina z nich - více než 7000 tisíc - se ale před deportací zachrání útekem do Švédska. Celkem bylo do Terezína deportováno 466 dánských Židů.

14. října 1943

Povstání ve vyhlazovacím táboře v Sobiboru.

3. listopadu 1943

Začátek akce Erntefest (dožínky), v jejímž průběhu bylo - převážně v Majdanku - zavražděno více než 40 tisíc Židů z táborů a ghatt na Lublinsku.

1944

19. března 1944

Maďarsko okupováno německou armádou.

5. dubna 1944

V Maďarsku nařízeno nošení židovské hvězdy.

15. května - 9. července 1944

Z Maďarska do Osvětimi deportováno celkem 437 tisíc Židů.

6. června 1944

Invaze spojenců v Normandii.

23. července 1944

Návštěva komisaře Mezinárodního výboru Červeného kříže v Terezíně.

6. - 7. října 1944

Povstání Sonderkommanda v Osvětimi. Vězňům se podařilo zničit jednu z plynových komor.

1945

17. ledna 1945

Vydán povel k evakuaci Osvětimi. Na pochod smrti bylo vyhnáno 66 tisíc vězňů.

25. ledna - 25. dubna 1945

Ze Stutthofu a jeho pobočných táborů na pochod smrti vyhnáno 50 tisíc vězňů. Z nich 26 tisíc na cestě zahynulo.

27. ledna 1945

Sovětská vojska osvobodila Osvětim.

5. února 1945

Z Terezína odjelo 1200 vězňů do Švýcarska.

11. dubna 1945

Americká armáda osvobodila Buchenwald.

29. dubna 1945

- Americká armáda osvobodila Dachau.
29. - 30. dubna 1945
Osvobození Ravensbrücku.
2. května 1945
Terezín převzat do správy Mezinárodního Červeného kříže.
7. - 8. května 1945
Německá kapitulace. Konec druhé světové války v Evropě.
18. října 1945
Začátek norimberského procesu.

1947

11. - 29. března 1947
Ve Varšavě se konal první osvětimský proces, během nějž byl bývalý osvětimský velitel Rudolf Höss odsouzen k trestu smrti.